

ÖRÖKSÉG

2010. JÚNIUS
XIV. ÉVFOLYAM
6. SZÁM

M Ű E M L É K ■ R É G É S Z E T ■ M Ű T Á R G Y

A KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELMI HIVATAL TÁJÉKOZTATÓ FOLYÓIRATA ■ WWW.KOH.HU

TARTALOM

JEGYZET

Ius murmurandi 2

NAPIRENDEN

Adalékok /Mezős Tamás 3

Közép-magyarországi Iroda

2009-ben végzett jelentősebb munkái

/összeállította Nagy Gábor 5

FÓRUM

Maréknai homok vagy értelmes kontextus

/Takács Imre 10

Az Erények nyomában 12

MŰHELY

Tatárjáráskori kincslelet Szank határából

/Sz. Wilhelm Gábor 13

Több korszakból származó településmaradványok

Biatorbágy határában /Miklóssy Szóke Mihály 15

Malom az Angolparkban

/Markó Ágnes Sarolta, Simon Anna, Koppány András 17

FIGYELŐ

Árvíz – orkán 19

ABLAK

Székelyföld táji öröksége /Várallyay Réka 21

Birkapörkölt – UNESCO módra

/Nagy Zoltán 23

ACE – A régészet napjaink Európájában

/Bozóki Ernyey Katalin 25

PRO MEMORIA

Kőfej, kőagy, kőbölcső. /Trogmayer Ottó 27

Ius murmurandi

E számunk szerzői

BOZÓKI ERNYEI KATALIN régész, KÖH
ERŐS ERIKA építész, KÖH
Nyugat-magyarországi Iroda
KOPPÁNY ANDRÁS régész, KÖSZ
DR. MEZŐS TAMÁS DLA építész,
KÖH elnök
MARKÓ ÁGNES SAROLTA építész,
KÖSZ
MIKLÓSITY SZÓKE MIHÁLY régész,
KÖSZ
NAGY ZOLTÁN újságíró, KÖH ÖRÖKSÉG
SIMON ANNA művészettörténész, KÖSZ
TAKÁCS IMRE
művészettörténész, Iparművészeti Múzeum
TROGMAYER OTTÓ régész
VÁRALLYAY RÉKA művészettörténész
KÖH
VEÖREŐS ANDRÁS építész, KÖH,
Nyugat-magyarországi Iroda
SZ. WILHELM GÁBOR régész KÖSZ

Június 21-én délben ez a levél és ez a két fénykép érkezett a Hivatal belső levelező-rendszerére.

Kedves Kollegák!

Figler András temetésének napján, pénteken kora délután kaptam egy telefont, hogy mintha bontanák a Stromfeld utcai malmot, nézzünk rá. Akkor a temetésre igyekeztünk éppen, így ez pénteken elmaradt.

...ma reggelre ez maradt belőle

Sajnálom, mert András küzdött érte, ideiglenesen védve is volt... aztán nemrég érkezett egy bontási kérelem, majd egy értesítés, hogy a kérelmet visszavonták, ehhez képest pár nappal később ez a helyzet Győrben. Még nem tudom, ki és mikor adott rá bontási engedélyt, de igazából azért nem releváns, mivel a jogszabályok egymásnak ellentmondanak, az ÖTM szerint nem vagyunk bontásnál szakhatóság, hiába van az Étv-ben meg egy csomó más helyen benne, hogy a bontásoknál az örökségvédelem érdekeit is figyelembe kell venni....

Ha valaki nem ismerné, ilyen volt az utolsó győri vízparti malom-magtár épület:

Mindezekre tekintettel kérem az arra illetékes kollegákat, hogy szorgalmazzák a jogszabályok javítását, hogy még több ilyen szép épület ne vesszen el csak azért, mert az ÖTM hibás...

Ha másért nem, hát az alábbi üzenet okán, hogy továbbra is tisztességgel őrizhessük András emlékét.

Erős Erika

Minden esetleges felháborodást megelőzendő, hozzátesszem: az a tény, hogy egy hétvégi napon, egyik pillanatról a másikra úgy bontották el az épületet, hogy nyoma se maradjon (még jó, hogy nem parkosították a területet), arról tanúskodik, hogy akik erre utasítást adtak tudták, hogy amit tesznek nem tiszta. Legalábbis vitatható. A jelekből ítélve úgy tűnik, a telekre volt szüksége valakiknek. Ezért kellett az épületnek eltűnnie. Nyomtalanul.

A szerkesztő

ÖRÖKSÉG

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal tájékoztatója – ISSN 1786-7894

Felelős kiadó: dr. Mezős Tamás elnök.

Szerkesztőbizottság: Bálint Mariann,
Bognár Gábor, Bugár-Mészáros Károly,
Deák Ildikó, dr. Deme Péter (elnök),
Farbakyné Deklava Lilla, Lázár Gabriella,
Nagy Gábor, dr. Nagy Levente,
Özvegy Györgyi, Róna Katalin,
Szűcs József, Turok Margit.

Alapító-főszerkesztő: Nagy Zoltán

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Szentháromság tér 6.

Telefon: 224-5281, fax: 224-5282,

e-mail: orokseg@koh.hu

Laptervező: Lelkes Design Bt.,

e-mail: lelkes.peter@t-online.hu

Nyomdai kivitelezés: Mester Nyomda Kft.

Telefon: 455-5050

A Figler fiúktól, Andrásról és Benedektől az alábbi üzenetet kaptam ma reggel:

„Köszönet mindazoknak akik gyászunkban osztoznak és apánk emlékét velünk együtt megőrzik.“

Adalékok az Örökségvédelmi Hivatal munkáját és egyben a gazdasági fejlesztő szándékot akadályozó tényekhez

MEZŐS TAMÁS

Az örökségvédelem érdekérvényesítő képességét az elmúlt 5-10 évben gyakorlatilag elveszítette. Pozícióját az államigazgatáson belül a fejlesztésektől, a gazdasági szférától és az építésügytől különválasztva, a kultúra területén határozták meg. A kulturális szakterület igazgatáson belüli szervezete nem volt képes véleményét hallható módon artikulálni, az örökségvédelem speciális szempontjait fölösleges és nehezen értelmezhető akadékoskodásként értelmezték különösen a fejlesztési szférában. Az utóbbi másfél-két esztendőben a döntéshozatal magasabb szintjén felismerték a helyzet fenntartásának korlátait, ezért közvetlenül – az ágazati irányítás szintjét kihagyva – kezdeményezték a konfliktushelyzetek feloldását.

Az európai műemlékvédelem felfogásától eltérően az örökségi értékek fenntartásának/megújításának költségeiből a magyar állam – Európában egyedülként – sem direkt, sem indirekt módon nem járul hozzá. A hazai gyakorlat következménye, hogy csak a törvény erejével élve tiltó örökségvédelem még inkább a fejlődést, a fejlesztést akadályozó szervezetként jelenik meg a társadalom szemében.

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal létrehozásáról szóló 190/2001. (X. 18.) Korm. rendelet kihirdetésekor és azt követően sem született döntés a Hivatal nyilvántartásának, mint a műemlékvédelem és a régészet területén közhiteles nyilvántartásnak a revíziójáról és a megváltozott körülményekhez történő igazításáról. Ennek következtében:

- 2007. június 11-ét követően megindult a műemléki és a régészeti nyilvántartás revíziója és a nyilvántartás szabályainak újrafogalmazása;
- Az 1950 és 2007 közötti időszakból (hiányosan) rendelkezésre álló védetté nyilvánított aktusokkal, mint elsődleges jogforrásokkal műemléki védelem alá helyezett építmények és területek tételes azonosítását, valamint a hozzájuk tartozó védett földrészek kiterjedésének, az érvényes ingatlan-nyilvántartási adatokkal (aktuális HRSZ) történő meghatározását és hatósági nyilvántartásba vételét, archív és érvényes földnyilvántartási dokumentumokkal, térinformatikai módszerek alkalmazásával szükséges elvégezni;
- A topográfiaileg – elhelyezkedésével és kiterjedésével – ismert és térinformatikai módszerekkel meghatározott régészeti lelőhelyek esetében az érvényes ingatlan-nyilvántartási adatokkal (aktuális HRSZ) történő meghatározást és határozat-

tal történő hatósági nyilvántartásba vételt az érvényes földnyilvántartási dokumentumokkal, térinformatikai módszerek alkalmazásával szükséges elvégezni és az ingatlan-nyilvántartásba bejegyezni.

A műemléki nyilvántartás hiányosságainak következménye, hogy perek vannak folyamatban a Hivatal ellen, amelyekben egyes védett emlékek (pl. Citadella) védettségének a tényét vonják kétségbe. A régészeti védettség tényét határozatban kell a védett terület tulajdonosainak tudomására hozni. Ilyen határozatok az elmúlt években elhanyagolható számban születtek. Az anomáliát csak a revideált nyilvántartásnak legalább miniszteri rendelettel történő megerősítése szüntetheti meg.

A nyilvántartás revíziójának lezárását lehetetlenné teszi, hogy a Hivatalnak nem áll rendelkezésére olyan *kataszteri térkép*, amely alapján a közhiteles adatok nyilvánosságra hozhatóak lennének a 362/2008. (XII. 31.) kormányrendelet előírásának megfelelően. Kezdeményeztük az OKM-nél a térkép megszerzését, de ennek 1,5 milliárd forintos beszerzésére nem sikerült 2008 év vége óta forrást biztosítani.

A beruházások gyorsítását jogszabályokkal igyekezett a Kormány biztosítani, de a legkézenfekvőbb módszer bevezetését, a védett ingatlanoknak a Tulajdoni Lapokon történő földhivatali bejegyzését nem teremtették meg. A mai szabályozás szerint a mintegy 13 400 műemlék és közel 60 000 régészeti lelőhely földhivatali bejegyzetése 1,6 milliárd (!) Ft-ba kerülne. Fontos hangsúlyozni, hogy problémáink egy jelentős része – szakmailag hiteles és jogilag hozzáértő előkészítés nyomán igen egyszerű jogszabály-módosításokkal orvosolható lenne.

A kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény önmagában egyenetlenül intézkedik a régészeti és a műemléki tevékenység szabályozásáról. A törvényhez szükséges végrehajtási rendeletek köre nem a törvénnyel egy időben, hanem csak részlegesen és hosszan elnyújtva jelent meg, amelyeket a koherencia nélkül, gyakran meg is változtattak. Így például:

- A régészeti kutatás szabályozása mellett nem történt intézkedés a műemléki kutatás szabályozásáról;
- Definiálatlan a műemléki kutatást (épületkutatás = Bauforschung) végzők jogosultságának köre és a munkavégzés feltételrendszere;
- Az épületkutatás dokumentálásának szabályai és szakmai kritériumrendszere (sztenderdek definiálása);

- Kidolgozatlan a műemléki értékek objektív meghatározásának a módszertana;
- A régészeti szakmagyakorlás feltételrendszere – olyan „szakértők” is megkaphatták további 10 évre a szakértői jogosultságot, akiknek a tevékenysége súlyos károkat okozott a gazdaságban és a szakmában egyaránt.

A fenti hiányosságok következtében a beruházók jogosan kiszámíthatatlannak, tervezhetetlennek ítélik az örökségvédelmi intézkedéseit és az egyes örökségvédelmi döntések anyagi konzekvenciáit.

A szükséges szabályozások csak egy *egységes örökségvédelmi kódex* keretei között biztosíthatják a műemlékvédelem és a régészet működésének optimális feltételeit. Az elmúlt évek jogalkotására az átgondolatlanlanság, a koncepcionális törekvések teljes hiánya volt jellemző. A „gyorsítás” vélt biztosítása érdekében a Hivatalnak, mindenek előtt a szakhatósági jogosítványait korlátozták, amely számos esetben a szándékkal ellentétes következményeket eredményezett. A szakmai és a hatósági gyakorlat által fel-

vetett igények nem nyertek támogatást ezekben a jogszabály módosításokban. Jól példázza a fentieket az ún. világörökségi törvény-tervezet kálváriája, vagy az örökségvédelmi hatástanulmány feltételrendszerének szakmaiatlan csorbítása.

Lényeges szempont azonban, hogy az egységes jogi szabályozás sem képes megszüntetni a döntések szubjektív elemeit. Ezek egységesítése miatt *elengedhetetlen, hogy az örökségvédelem szervezete egy koordináló központi szervezet megtartásával újulhasson meg.* A Hivatal megújításának a folyamatában kiemelt figyelmet fordítottunk a munkatársak szakmai szemléleti azonosságának a megteremtésére. Egrészt kialakítottuk a vezető felügyelői rendszert, amelyen keresztül a havi rendszerességgel ülésező testület tagjai számára esettanulmányokon és problémás ügyek elemzésén keresztül igyekeztünk rámutatni a döntési folyamatok kritikus pontjaira. Másrészt rendszeres továbbképzéseket, tájékoztatókat szerveztünk valamennyi műemléki és régész felügyelő számára. ■

A Figler.

A Hivatal régió kívüli munkatársai és a kívüllők morcos, makacs, konok, kötekedő embernek gondolhatták. Mi, akik közelebről ismertük, tudtuk, hogy a nagy szakáll és a morcos külső magányos, sok mindent magába záró, ámde nagyon is érző, emberi szívet takar. Egymás között legtöbbször csak így emlegettük: Apa. És ebben minden benne van. Tudtuk, hogy a makacsság és konokság mögött a végsőig való munkabírás és kitartás, a kötekedés mögött pedig az örökségvédelem ügyéért való, megalkuvás nélküli harc állt. Harcolnia kellett, mert manapság nem divat az értékörzés. Sokszor reménytelen szélmalomharcot folytatott, és ezt várta el tőlünk, munkatársaitól is. Ő ment elől, mi utána – ahogy a vezérnek mennie kell. Mindig tudtuk, mit akar: védeni az örökséget. Alapelve ez volt: amit ma engedünk elpusztulni, azt örökre elveszítjük. Azzal örökre szegényebb lesz hazánk, szegényebb nemzetünk, szegényebb a múltunk – és szegényebb a jövőnk. Ezzel a szemlélettel kereste szünet nélkül az utat a rombolás és megőrzés között, szem előtt tartva, hogy az örökségvédelem nem változtathatatlan. Az útkeresést mindig a „hogyan lehet”, és soha nem a „nem lehet” vezérelte. Felismerte a hivatalos örökségvédelem korlátait, és fáradhatatlanul dolgozott azon, hogy civil mozgalmakon keresztül is közelebb jusson az emberekhez. Munkásságát éppen a civilek ismerték el: Podmaniczky-díjjal tüntették ki.

A megállás nélküli munkába aztán belefáradt a test és az utolsó harcot – a betegség ellen – elvesztette. Most vele lett szegényebb hazánk, nemzetünk, jövőnk. Isten Veled, Apa, folytatjuk, amit ránk bízta! *Veöreös András*

A Közép-magyarországi Iroda 2009-ben végzett jelentősebb munkái

ÖSSZEÁLLÍTOTTA NAGY GÁBOR

Budapest

Czakóné Völgyes Cecília

Istvánutcai MAV telep motorbázis javítócsarnokának homlokzati felújítása.

IV. Elem u. 5.

Podmaniczky kastély oldalszárnyának és istálló épületének felújítása

XVII. Pesti u. 115.

Zrumeczky kapu teljes felújítása

XIX. Kós Károly tér

Róm. kat. templom homlokzati felújítása

XIX. Kós Károly tér

Domonkos kolostor kápolnájának helyreállítása

Margitsziget

Hurták Gabriella

Rózsa-villa teljes felújítása, belső átalakítással.

XII. Budakeszi út 36/b

MOM kultúrház rekonstrukciója, Gesztenyés kert funkcióbővítése, fejlesztése

XII. Csörsz u.18.

Szent Gellért Gyógyfürdő rekonstrukciója

Leposa László

Klotild Palota (északi) épületének ötcsillagos szállodává történő átalakítása, homlokzat-felújítással.

V. Váci u. 34.

A volt Pesti Hazai Első Takarékpénztár áruházzá történő átalakítása, belső átépítéssel, műemléki terek helyreállításával, homlokzat-felújítással.

V. Deák Ferenc u. 3-5.

Pesti Vigadó belső rekonstrukciója

V. Vigadó tér 2.

Neoreneszánsz Palotából Reneszánsz Hotel kialakítása belső átalakítással, homlokzat-felújítással.

V. Szende Pál u. 3.

Belvárosi Plébániatemplom barokk templomcsarnok belső festésének és kőlabazatának helyreállítása

V. Március 15. tér

Városháza épület fejlesztésének, bővítésének, a Városháza Fórum kialakításának engedélyezése

V. Városház u. 9-II.

Deli Sándor

ELTE BTK Trefort-kerti főépületének homlokzat felújítása, előcsarnokában neoreneszánsz secco restaurálása

VIII. Múzeum krt. 6-8.

Zichy palota homlokzati helyreállítása, belső felújítása és átalakítása

VIII. Lőrinc pap tér 2.

Jezsuita rendház felújításának I. üteme, a homlokzatok helyreállításával, részleges belső átalakításával, urnatemető kialakításával.

VIII. Horánszky u. 18-20., Mária u. 25.

A volt tisztviselőtelepi gimnázium, majd Néprajzi Múzeum szecessziós homlokzatának felújítása

VIII. Könyves Kálmán krt. 40.

Füvészkert botanikus parkjának és épületeinek teljes felújítása lépcsőről-lépcsőre.

VIII. Illés u. 25.

Lampert Rózsa

Császárfürdő – Veli bej fürdő műemléki helyreállítása

II. Frankel Leó u. 35-49

Öntödei Múzeum homlokzatának helyreállítása

II. Ganz u. 15.

Szent Lukács Gyógyfürdő, „Iszapfürdő” épület rekonstrukciója

II. Frankel Leó u. 25-29

Széchenyi Fürdő rekonstrukciója II. ütem

Városliget

Bécsi Corner Irodaház barokk lakóépület átalakításával és új épületszárny bővítésével.

II. Bécsi út

Podmaniczky

kastély

Fotó: Czakóné

Völgyes Cecília

Az ELTE BTK

Trefort-kerti

főépületének bom-

lokzata

Fotó: Deli

Sándor

A fennmaradt épületrészekkel helyreállított Hungária fürdő Dobány utcai homlokzata
Fotó: Sajti Zsuzsanna

Sajti Zsuzsanna
Hungária fürdő fennmaradt épületrészeinek műemléki helyreállítása, a csatlakozó területen 280 szobás szálloda kialakítása. A felújítás befejeződött. A megmaradt utcai épületrész homlokzata és a bejárati előtér eredeti formában megújult. A tér folytatásaként az elpusztult csarnokteret felidézõ rekonstrukció készült, és felépült – a fürdő épülethez kapcsolódóan – egy 272 szobás szálloda. A szálloda június közepén megnyitotta kapuit. VII. Dohány u. 42-44.

Metro klub helyiségeinek, a belső terem udvari kupolájának helyreállítása, homlokzati felújítása. VII. Dohány u. 22-24.

Copf palota teljes műemléki helyreállítása
Király u. 9

„Kultúra utcája” project project megvalósítása, amely a Kazinczy utca belső szakaszának megújítását célozza.

VII. Kazinczy utca
Cyklop garázs műemléki felújítása

VII. Kertész u. 24-28.

Aquincumi Múzeum új kiállító épületének további bővítése, a déli városfal rekonstrukciójával, a „Festő háza” telkének és a csatlakozó kertek rekonstrukciójával.

III. Szentendrei út

Amikor még megvolt az Opera patika védett berendezése
Fotó: Tabi Tóth Nándorné

Tabi Tóth Nándorné
Saxlehner palota homlokzat-felújítása, a homlokzati bronz szobrok restaurálásával (lásd a hátsó borítót)
VI. Andrassy út 3,
Párisi Nagyáruház teljes felújítása, a kivételes képzőművészeti értékekkel bíró Lotz terem restaurálásával
VI. Andrassy út 39

Hagenmacher palota kőhomlokzatának részleges, hiteles helyreállítása
VI Andrassy út 52.

Nyugati Pályaudvar Park süllyesztett közpark, összefüggő zöldfelülettel
VI. Teréz körút

Lakóépület tetőtérbeépítése, homlokzat-felújítása, a díszes homlokzatfestés és a hiányzó kőszobrok pótlásával.

VI. Eötvös u. 33.

Opera patika védett berendezésének szétbontása és áthelyezése, engedély nélkül. (- Hatósági eljárás II. fokon)

VI. Andrassy út

MÁV palotabérlőház tervezett és engedélyezett felújítása saállt. Kritikus állapot. (- Hatósági eljárás II. fokon)
VI. Andrassy út 25.

Nagy Gábor

Műemléki homlokzat-rekonstrukció

V. Reáltanoda u. 8.

Belvárosi Ferences templom belső falfestésének restaurálása

V. Ferenciek tere 8.

Batthyány-kripta rekonstrukciója

V. Ferenciek tere 8.

Híd díszvilágítások:

Szabadság híd, Erzsébet híd

Főutca Program. Közterületi felújítás, útburkolat, utcabútorok, világítótestek, kertészeti elemek

V. Kecskeméti utca, Károlyi Mihály utca

Lakóház átalakítása szállodává – emeletréépítéssel

V. Molnár u. 35.

Janotti Judit

Budavári Nagyboldogasszony templom műemléki helyreállítása. Statikai megerősítés, térszint alatti északi bővítmény, kőrestaurátori felújítás, teljes tető-helyreállítás Zsolnay kerámiával.

I. Szentháromság tér 2.

Emeletes copf lakóház teljes műemléki helyreállítása
I. Budai Vár

Halászbástya északi szárny szerkezeti megerősítése
I. Szentháromság tér
Polgárváros lakóházainak felújítása. II utcai homlokzati felújítás, öt tetőfelújítás.
I. Iskola u. 14. (lásd képünket a hátsó borítón)
Emeletes barokk lakóház teljes műemléki felújítása
I. Szalag u. 18.
Emeletes copf lakóház teljes műemléki helyreállítása
I. Szalag u. 20.
Emeletes copf lakóház teljes műemléki helyreállítása
I. Bathány tér 3.

Vinkovits Zsuzsanna

A volt Postatakarékpénztár rekonstrukciója, részleges átalakítása, homlokzati felújítása
V. Hold u. 4.

Margit híd felújítása, rekonstrukciója, a csatlakozó rakpartok és támfalak átépítésével, felújításával.
Az Országház dunai homlokzatának felújítása
V. Kossuth Lajos tér
Eklektikus lakóház átépítése szállodává, tetőráépítéssel, teljes felújítással.
V. Október 6. u. 26.

A Néprajzi Múzeum részleges belső átalakítása, homlokzati felújítása
V. Kossuth Lajos tér
Romantikus lakóház átalakítása szállodává, bővítéssel, teljes felújítással
V. Hold u. 3-5.

Pest megye

Febér Judit

Róm. kat. templom tetőfelújítása
Bernecebaráti
Református templom tornyának felfújítása
Vác
Róm. kat. templom torony- és homlokzat felújítás, mellékoltár restaurálás
Vácrátót
Latinovits-Bottlik kúria sarokszoba festőrestauratóri helyreállítása
Vácduka
Róm. kat. templom szentély üveglakainak restaurálása
Zebegény

Klanczay Péter

Szent András iskola homlokzatának részleges felújítása
Szentendre, Bajcsy Zs. u. 4.
Királyi Palota, kápolna oldalfalának részleges

kiegészítése, az énekes karzat rekonstrukciója.

Visegrád Fő u.

Kernstock villa felújítása

Tahitótfalu

Jurkovich kúria melléképület, közösségi ház kialakítása

Pilisszántó

Róm. kat. templom Szent Pál szobor elhelyezés, díszítőfestés feltárás, körmeneti kereszt és Az Ecce

Homo kép restaurálása

Budajenő

Róm. kat. templom homlokzat felújítása

Budakeszi

Róm. kat. templom tetőszerkezet és héjalás újjáépítése

Tinnye

Szatmáriné Mibucz Ildikó

Szily-kápolna teljes felújítása

Biatorbágy

Róm. kat. Templom homlokzati helyreállítása

Szigetszentmárton

Róm. kat. templom külső-belső felújítása

Tököl

Zsanda Zsolt

Róm. kat. templom mellett új közösségi ház

Szada, Dózsa Gy. u. 92.

Kúria tetőbeépítése és tetőfelújítása

Galgagyörk, Rákóczi u. 14.

Róm. kat. templom nyugati kapujának cseréje

Órbottyán, Rákóczi u. 3301 hrsz.

Szedmer Szilvia

Róm. kat. templom barokk tartószerkezetének megerősítése

Nagykőrös

Róm. kat. templom tető- és homlokzatfelújítása

Sülysáp

Andrássy kastély tetőrekonstrukció

Tóalmás (képünk)

Hollandi ház helyreállítása

Tápiószöllős

Tájház felújítása

Gyömről

Halászbástya

északi szárnya

Fotó: Janotti

Judit

Tóalmás

Fotó: Szedmer

Szilvia

Maréknyi homok vagy értelmes kontextus

A régészeti lelet, mint művészeti emlék és a műemlékvédelem

A föld alól régészeti eszközökkel feltárt egykori épületek maradványait, falakat, épületszerkezeti és díszítő töredékeket és romokat a német szövetségi államok műemlékvédelmi törvé-

nyeiben összefoglaló névvel Bodendenkmalnak nevezik, ami fogalmilag is megfelel a régészeti örökség védelméről 1992. január 16-án, Máltán elfogadott európai konvenciónak. Eszerint védelemben kell részesülnie a föld alatt megőrzött, régészeti leletként felszínre került építészeti kulturális örökségnek. Magyarországon a „kulturális örökség védelméről” szóló 2001. évi LXIV. törvény is hasonló fogalmakkal dolgozik.

TAKÁCS IMRE

Az épületromok, különösen a gótikus építészet romba dőlt alkotásai a romantika kora óta állnak az érdeklődés homlokterében.

Vannak azonban jelentős különbségek a 19. századi romkultusz felfogása és aközött, amit a rom, mint régészeti lelet számunkra jelent, noha csábító volna párhuzamba állítani a kettőt, megvitattva, hogy a 20. századi *töredékgondozás* a 19. századi romantika romkultuszának feléledése vagy posztmodern formája-e. Úgy vélem, hogy a legkevésbé sem erről van szó. A leíró szemléletű, 20. századi művészettörténeti töredékkutatásnak vajmi kevés köze a tájbeli szépséget, vagy annak elenyésztét fürkésző merengéshez. Eppen ellenkezőleg: egyik kiváltó oka a 20. századi történelem tragikus háborús pusztításainak, s az azokat követő romeltakarítások hétköznapi élményvilágának körében keresendő. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a művészettörténet a II. világháború után tárgyát keresve kénytelen volt lehajolni a törmelékhalomokig.

A módszer és az eredmény erősen átalakította a szemléletét, arra készítette, hogy a biztosnak tűnő 19. századi stílustörténeti kategóriákat revízió alá vegye, újrafogalmazza vagy kiegészítse a művészettörténeti narratívákat. Bizonyos értelemben ez történt Magyarországon is, például amikor a háborús romok alól előtűntek a budai vár középkori épületmaradványai. Meglepetést a felfedezett részletek jelentős méretei, az integritásra utaló jegyei okozták,

és a csábítást, a későbbi túlzások és hibák csíráit is éppen ezek a váratlan eredmények ültethették el. Úgy tűnhetett, hogy a feltárt töredékek hiányai általánosságban könnyű szerrel kiegészíthetők.

Magyarországon a pozitív, szemléletformáló eredmények egyrészt a konzerváló nyomrögzítési eljárások kidolgozásában és elterjedésében, a töredékek hitelességre törekvő bemutatásaiban ragadhatók meg. Ezek az eredmények az elvek szempontjából még akkor is figyelmet érdemelnek, ha részleteikben vagy technikai kivitelezésükben később esetleg jogos kritika érte őket. *A feltárt középkori falmaradványok korrekt minimál-eszközökkel való felszíni megjelölésére a belpátfalvi ciszterci templom melletti monostorépület konzerválása is példa lehet, amelyről bátran kijelenthetjük, hogy nagyjából ennyi az, amit biztonsággal tudunk. Hasonló felfogású a pécsváradai és a szekszárdi bencés apátság falmaradványainak konzerválása, nemkülönben a Vésztő határában feltárt és bemutatott Csoltmonostor falaihoz, vagy a cikádori 12. századi ciszterci apátsági templom téglafalmaradványaihoz, – hogy csak néhány példát említsünk. A kissé száraz modorban konzervált épületmaradványok láttán ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról, hogy már a minimális falmegerősítések is – különösen, ha a szabályos formákat erőltetik ránk – óhatatlanul eltüntetnek egy sor, a feltárás alkalmával még megfigyelhető, hiteles részletet. Ha például Szermonostor templomának ásatási fényképére tekintünk, nem tudjuk nem sajnálni azt, hogy többé már soha nem lesz látható ez*

Belpátfalva, az apátsági templom dél felől a monostorépületek konzervált falmaradványával (a szerző fotója, 1990-es évek)

Csoltmonostor, az apátsági templom maradványainak konzervált bemutatása (a szerző fotója, 2000)

a sérültsége ellenére friss hatású, gazdagon részletezett és kítűnően olvasható összkép. Helyette be kell érnünk a kőfalakra ráhúzott sík téglalefedéssel – mintha brutális mellvédkorlát állna közénk és a történeti emlék közé – a tetején értelmetlenül és jelenés nélkül ácsorgó műkőszentek zavaró jelenlétéről már nem is beszélve.

Másrészt tény, hogy a fedetlenül álló épületromok, a feltárt és az időjárásnak kitett falmaradványok gyakorlatilag védhetetlenek a klimatikus ártalmakkal és a légszennyezettséggel szemben. Például a *vértesszentkereszti apátsági templom* esőben, fagyban szabadon álló szentélyromjának falfelületei évről évre, szemlátomást folyamatosan pusztulnak. Minden bizonnyal hasonló sors vár azokra az ugyanide kihelyezett kapufaragványokra is, amelyek az 1970-es évekig múzeumi raktárban még védelmet élveztek ezektől a viszontagságoktól.

A vértesszentkereszti apátság rekonstrukciós kísérlete ráadásul egy másik kérdést is felvet: *Meddig mehetünk el a lebullott és szétszóródott töredékek visszaépítésében, mekkora kiegészítéseket engedhetünk meg magunkban annak érdekében, hogy értelmesnek látszó részleteket reprodukáljunk?* Mihez van köze a reprodukciónak: az eredeti alkotás minőségéhez és jelentéséhez, vagy a mi saját pillanatnyi elképzeléseinkhez és vázlatainkhoz? Ha főként ez utóbbiakhoz, van-e jogunk generációk képzeletvilágát befolyásolni, azáltal, hogy betonba öntjük őket? A vértesszentkereszti szentélynegyszög statikailag is riasztó hatású beton boltsüvegével nemcsak az a baj, hogy ilyen forma sem építés közben, sem az épület pusztulása során nem képződhetett volna, hanem az is, hogy az a jól ismert sárkányalakos zárókő, amelyet másolatban a betonszerkezetben elhelyeztek, az eredeti építményben biztosan nem a szentély közelében, hanem inkább valahol a nyugati részen lehetett beépítve.

Szintén az 1970-es években kerültek elő a földből az 1091-ben alapított *somogyvári bencés apátság* kőből

épített nyugati kapujának alsó kövei, amelyek minden bizonnyal egy, a speyeri székesegyház hatalmas kapujához hasonló, oszlop nélküli falsarkos béllethez tartoztak. A jelenlegi állapotot ábrázoló fényképek tanúsága szerint a kapu maradványának nagyobb része mára már megsemmisült. Az utóbbi tíz év pusztulási ütemét figyelembe véve nagyjából megjósolható, hogy mennyi ideje van még hátra ennek a Magyarországon egyedülálló, pótolhatatlan maradványnak. Arra a kérdésre, hogy mit tehetünk volna a kapu pusztulásának elkerülése érdekében, biztosan nem az a válasz, amit az *egri székesegyház* konzerválásakor adtak: lefedni – mondjuk műkő öntvényel – a sérült középkori maradványt, mert ennek eredményét, az eredeti kő fokozott pusztulását éppen az egri példa nyomán jól ismerjük.

Ennél már csak az a kérdés kínosabb, hogy mi a teendő az immár véglegesnek tűnő pusztulás megakadályozása érdekében olyan esetekben, amelyeknél a vagy a méretek, vagy a feltárt emlék környezeti körülményei lehetetlenné teszik a lokális konzerválás sikerét. Javaslom a Műemlékvédelmi törvény idézett passzusának megszüvelését:

„Az állapotváltozással járó felmérési, vizsgálati, kutatási munkák elvégzését követően az eredeti állapotot vissza kell állítani, kivéve, ha a kutatást a régészeti emlék bemutatása követi” (27. § (2. bek.).

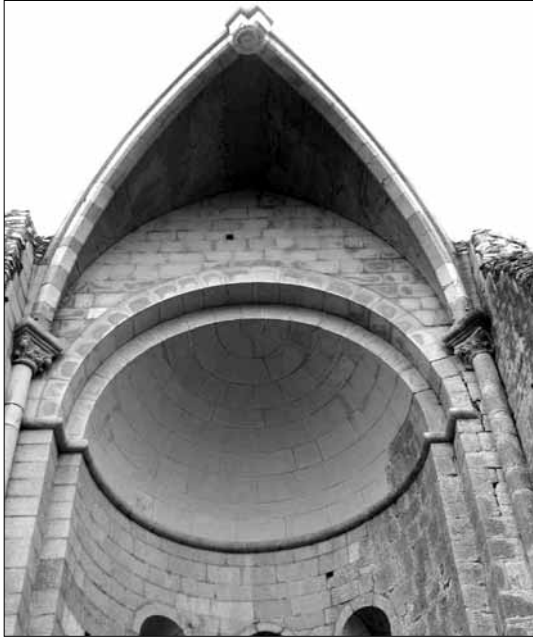
Az esetek többségénél pillanatnyilag az a legcélravezetőbb megoldás, ha az utolsó tagmondatot elhagyva egyszerűen végrehajtuk a törvényt, amennyiben visszaállítjuk az eredeti állapotot, még akkor is, ha újból föld alá kell temetni azt, amit megvédeni egyéb módon nem vagyunk képesek.

Szermonostor, a templom feltárt maradványai (ásatási felvétel, 1972)

Vértesszentkereszt, az apátsági templom rekonstruált nyugati kapuja (a szerző fotója, 2000 körül)

Vértesszentkereszt, az apátsági templom szentélyének pusztuló kőfelülete (a szerző fotója, 2000 körül)

Vértesszentkereszt, az apátsági templom részben rekonstruált szentélyboltozata (a szerző fotója, 2000 körül)

Eger, az székesegyház hajójának részben rekonstruált pillére (a szerző fotója, 1990-es évek)

Pilis, az apátsági templom hosszútárájának szétrombolt pillérmaradványa (a szerző fotója, 2007)

Aligha lehetne ennél ésszerűbb és hasznosabb javaslattal előállni az ország legjelentősebb középkori monasztikus épületeinek, a *pilisi ciszterci apátság*-nak feltárt maradványait illetően. Az 1967 és 1984 között napvilágra került építészeti maradványok annak idején méltán lenyűgöztek sokakat. A köleletek sorsa, múzeumi és raktári elhelyezése szerencsére viszonylag megnyugtatóan alakult. A lelkiismeretlenül, sőt törvényellenes módon sorsára hagyott rommező jelenlegi állapota azonban okkal tölt el minden kutatót és kultúrára érzékeny embert mérhetetlen felháborodással. Pénz és kormányzati jó szándék híján itt valóban nincs más hátra, mint az azonnali visszatemetés, amíg az időjárás és a vandál pusztítók egyáltalán hagynak valamit visszatevetni.

Azt, hogy pénz és szándék ezekben az években mire jutott Magyarországon, arra egy példát említeni kell. A '90-es években, amikor a középkorból fennmaradt építészeti és épületszobrászati töredékek kampányszerű felmérése és publikálása a nyombiztosítás korszerű európai elvei szerint a Lapidarium Hungaricum sorozat keretében megindult, már

készültek azok a tervek, amelyek ugyanennek a kétségtelen hitelességű tárgyi forrásanyagnak a háttérbe szorítása, eltakarása vagy egyenesen tönkretétele útján egy bombasztikus, de lényegét tekintve hamisított, történeti fantáziavilág felépítését tűzte ki célul. Ennek a projektnek mára megszülettek félmegoldás értékű változatai, de vannak ma még csak tervezőasztalon létező, riasztóbbnál riasztóbb víziói is.

A *visegrádi királyi palota* központi udvarának északi fala és a kerengőfolyosó beomlott boltozatának összefüggő részei 1940 körül már ismertek voltak. A falak kisebb mértékű kiegészítése és a kerengő északi szakaszának helyben felszínre került töredékekből történő újbóli megépítése előtt a töredékek kismértékű, és hitelesíthető kiegészítése révén nem látszott semmilyen akadály. Az 1950-es években megvalósult részleges falkonzerválás még ragaszkodott a feltáráskor helyszínen talált, minden tekintetben britelesíthető maradványokhoz, amely helyzetet a hamarosan felépített, de még szintén meggyőzőnek mondható boltozatrekonstrukció sem változtatta meg.

Az eltérő magasságú, feltárt falmaradványok konzerválása persze már óhajjalannul azzal járt, hogy a sérült maradványokat magasabbra és erősebbre építették. Ezáltal nem szűnt meg az egykori palota romterület jellege, bár az alaprajznál alig többet tartalmazó faltömeg leolvasása nem kis erőfeszítést igényelt.

A viszonylagos biztonsággal megrajzolható alaprajz és a nagy tömegben előkerült faragott tagozat azonban csapdának bizonyult, amelybe a jelenlegi régészgeneráció egyes tagjai és kormányzati támogatóik ráadásul nagy élvezettel léptek bele, és a romok fölé egy, sok elemében képzeletbeli, anyagában pedig csaknem teljes egészében hiteltelen ún. rekonstrukciót építettek, illetve csak szerettek volna, mert a bátorságuk a pénzükkel együtt a jelek szerint félúton elfogyott. Az eredmény virtuális világ száználmas torzóba faragva és azzal a megtévesztő üzenettel ellátva, hogy a történeti valóságot állítják a közönség elé. Idézet a hatályos törvényből: „Tilos a kulturális örökség védett elemeinek veszélyeztetése, megrongálása, megsemmisítése, meghamisítása, hamisítása.” A kockát elvetették, és ami ma látható az nem tudományosan hitelesíthető, konzervált rom, sem nem historizáló „Vajdahunyadvár”,

Somogyvár, sarokpillér vállkővének részlete Krisztusfej maradványával (1920-as évek)

hanem a kettő között a levegőben megállt valami, amit leginkább egy történelmi filmdráma rosszul összetakolt és befejezetlenül hagyott, mára ráadásul már kissé megviselt és szétázott állapotú díszletének benyomását kelti. Tanulság az is, hogy a „nincsen pénz a műemlékekre” állítás egyszerűen nem felel meg a valóságnak. Végezetül néhány szót a Hivatal felelősségéről.

Az idén éppen tíz éve annak, hogy *Tóth Melindával* hivatalos beadvánnyal fordultunk a Műemlékvédelmi Hivatal akkori vezetőjéhez, amelyben részletes leírás és fotódokumentáció kíséretében vázoltuk fel a somogyvári bencés apátság 13. század elején épült kerengőjének töredékeiből a helyszínen felállított un. *anastylosis* drámai állapotát. A legnagyobb probléma nem is az volt ezzel a modern vonalú építménnyel, hogy a tervezőjét nemigen zavarták olyan apróságok, hogy az eredeti faragványok nem abba a szerkezetbe illeszkednek, amit ő elképzelt (a helyes rekonstrukciót azóta *Koppány Tibor* közzétette), hanem az, hogy a semmire se jó védőépületbe rendkívül értékes eredeti szobrászati részleteket épített be, ezek pusztulása pedig a folyamatos nedvesség hatására látványosan megkezdődött. A legdrámaibb képet a sarkon elhelyezett domborműves vállkő mutatta. Részben a felületi só kiválás mértéke volt riasztó – mintha beleöszült volna –, részben a szobrászi felület maradékának feltáskásodása és leválása miatt volt rossz

ránézni. Pedig az 1920-as években a kő alsó része még kitűnő állapotban volt, és az ásatások során elkerült tetején is látszottak a formák.

Tóth Melinda az említett közös beadványban 2000 májusában így fogalmazott: „a kerengő sarokpillérét díszítő szakállas fej és Isten keze a franciás korai gótika magyarországi főművei közé sorolhatók, gondatlanságból azonban sem ezek, sem a kerengő további faragványai nem válhatnak az enyészet martalékává. Ezért... a rekonstrukció szétszedésére mindenképpen szükség van.” Javasoltuk az eredeti faragványok azonnali kiemelését a szerepére alkalmatlan „védőépületből”, és ami még megmaradt belőlük, azoknak valódi biztonságot nyújtó múzeumi elhelyezését. Azóta már tudjuk, hogy az elmúlt 10 év alatt mégiscsak az enyészet martalékaiá válhattak. *Kénytelen vagyok bejelenteni, hogy a magyarországi korai gótika egyik főműve gyakorlatilag elpusztult.* És azt is, hogy a Műemlékvédelmi Hivatal akkori és következő vezetői nem tettek ez ellen semmit.

A kő felületét azóta ugyan valakik kefével „letisztították” – amivel persze csak ártottak neki –, ám a só újból megjelent. *A dextera Dei* már alig látszik. A faragvány nemhogy főmű értékét, de értelmezhető kontextusát is elveszítette, és féltő, hogy ha mégis kibontják, néhány marék homoknál több nemigen marad majd a kezükben.

Visegrád, a palota kiépített romja (a szerző fotója, 2010)

Somogyvár, sarokpillér vállköve Krisztusfej maradványával az apátság kerengőjének rekonstruált részében (a szerző fotója, 2010)

A közelmúltban csaknem a véletlennek köszönhetően belepillantottam a romterület kiépítésének újszerű látványterveit népszerűsítő brosúrába. Eszerint lesz toronypár és szentély, Szent László lóháton, a kerengőre már alibi tető sem kell. Készül még magas falú erődítmény, hozzá völgyhíd és

Kép a brosúrából

alagút, ahogy az kell. De ne gondoljuk, hogy kizárólag helyi amatőrök lelkes csapata inspirálta az újabb történeti tragikomédiát, bár talán belőlük sincs hiány: amint a falu honlapja a tervezett „fejlesztésről” jövőbe látóan fogalmaz: „már a fogadóépületben átítatódnak a látogatók a kor szellemével.” Az épületrom ismert kutatója *Bakay Kornél* a feltárásról kiadott, legújabb füzetébe – ha nem is pontosan ebben az összefüggésben – nekrológba illő gondolatait is papírra vetette – meglehet, ezúttal sajnos egész pontosan fogalmazva: „amit sokáig láthattak eleink, azt ... az emberek önös haszonlesése és közönye elpusztította.” ■

Az Erények nyomában

címmel nyílt meg Esztergomban, a királyi vár Lovagtermében az a kiállítás, amelyet a közelmúltban a KÖH Örökség galériájában is láthattak az érdeklődők. A kiállítással egy időben bemutatták *Prokopp Mária* művészettörténész *Vukov Konstantin* építész és *Wierdl Zsuzsanna* restaurátor-művész – az esztergomi Studiolo freskóinak kutatása és restaurálása eredményeit összegző – hasonló című, közösen jegyzett könyvét.

Noha az évtizedes helyreállítás és restaurálás még korántsem kész, a szerzők már több mint biztosnak

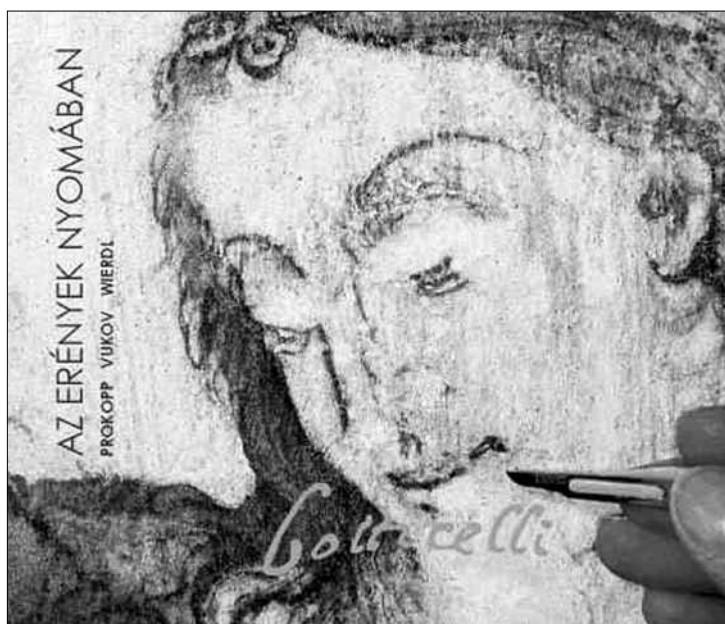
mondják a végeredményt, azt, hogy az Erények allegorikus alakjait ábrázoló freskóin *Alessandro di Mariano*, azaz *Sandro Botticelli* keze nyomát fedezték fel. A csaknem két éve nyilvánosságra hozott bejelentés a művészettörténészek körében nagy vihart kavart.

Prokopp Mária szerint –, aki évtizede foglalkozik a falképekkel – bizonyos, hogy a képeket nagy tudású művész készítette. Ismeretes az a tény, hogy *Botticelli* fra *Filippo Lippi* festőiskolájában is tanult, akitől a mesterral kapcsolatban álló *Vitéz János* a festményt megrendelhetette.

Az esztergomi falképek megmentése a lehető legbonyolultabb és legkomplikáltabb restaurálás – állítja *Wierdl Zsuzsanna* restaurátor. – Összetettsége több tényezőn alapul. A várhegy épületei beomlottak, s a festmények mintegy 340 (!) évig lapultak a föld alatt. Csodával határos, hogy kifinomult szépségüket még ma is élvezhetjük, bár a festés egy része sajnos elenyészett. Az 1934–38-as ásatások után a művet több ízben konzerválták, restaurálták, nem mindig sikerrel. Többszörösen fedték az eredeti rétegeket, mára már károsra vált anyagokat használtak, amelyekből a falkép pusztulásnak indult. Ezért a mostani restaurálás rendkívül körültekintően négyzetcentiméterről négyzetcentiméterre halad. A munka alatt fokozatosan tárul elénk a mű, elképesztő szépségben, tele meglepetésekkel.

A restaurálást – mondja *Wierdl Zsuzsanna* – több kitűnő holland, svájci, olasz és spanyol szakember támogatja. A kutatások szoros együttműködésben folynak a művészettörténeti és építészettörténeti feldolgozással. Ennek a közös munkának az eredményeit olvashatjuk a könyvben.

A kiállítás július végéig látogatható az esztergomi Vármúzeumban. (Studiolo, 2009, 180 old.)

Tatárjáráskori kincslelet Szank határából

„És úgy feküdtek a testek a földön, mint legelésző marhák, jubok és sertések csordái a pusztán...”

Rogerijs mester Sivalmas Éneke

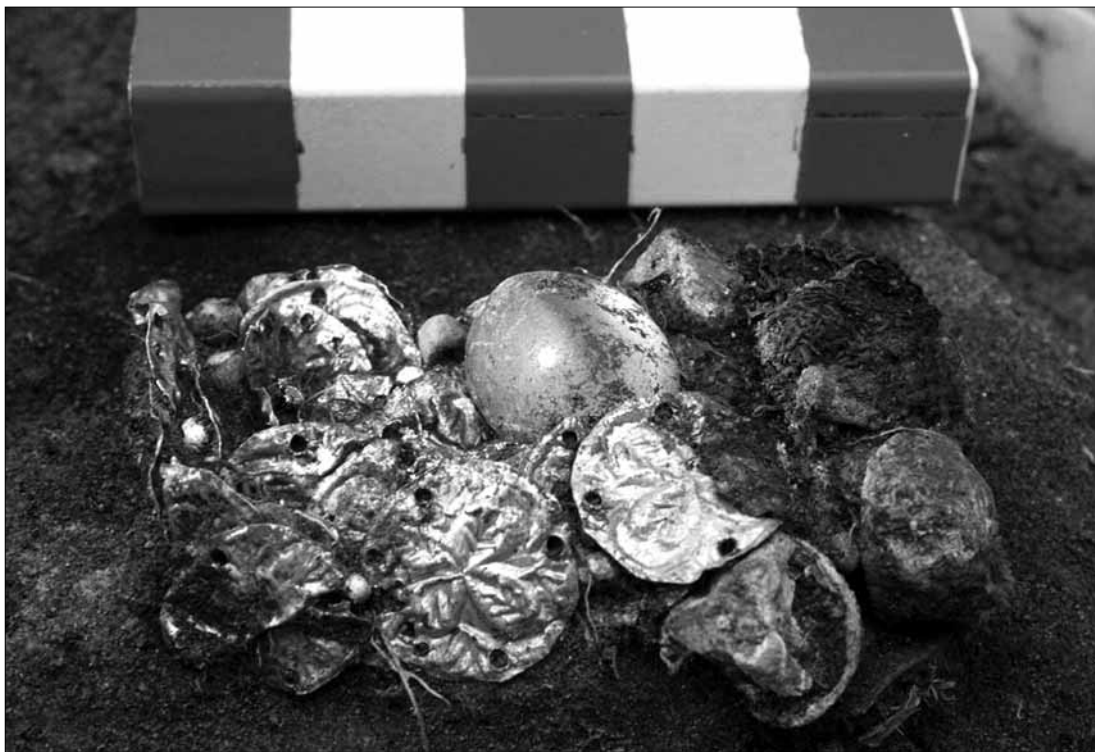
SZ. WILHELM GÁBOR

Történelmünk folyamán a magyarságot sújtó sorscsapásként megélt, a történeti emlékezetben napjainkig élénken fennmaradó események közül az egyik legelőkelőbb helyet – még így közel 800 év távlatából is – a tatárjárásként ismert 1241-42-es mongol betörés és pusztítás foglalja el. Míg az akkor élt embereknek és a nemzeti emlékezetnek ez egy végtelenül fájó seb, addig a régészeti kutatásoknak egy rendkívül bőkezűen adakozó forrásanyaga az a pár éves intervallum. Számos érem- és kincsleletet került elő a korszakból, ami közvetett bizonyítéka a mongol pusztításnak, ám közvetlen nyoma eddig mindössze csak három lelőhelyről (Esztergom, Cegléd, Hejőkeresztúr) ismert.

Szank település a Kiskunság középső részén, Kiskunmajsától É-ra, nagyjából Kiskunfélegyházáról Kiskunhalas felé félúton található. A falu környékéről két tatárjáráskori kincslelet is előkerült. Egy 113 darab friesachi érmét tartalmazó lelet a falu Ny-i szélénél (Szank-Vonat-dűlő 38.) látott napvilágot az 1960-as évek közepén, míg 1971-ben a falutól K-re, a helyi Haladás Tsz. egyik birkahodályának építésekor egy 1181 érméből álló kollekció került elő, melyek között a külföldi veretek mellett 853 magyar *brakteáta* is volt.

2009 decemberének első hetében, az említett Haladás Tsz. épületétől kevesebb, mint 200 m-re futó, Városföld-Drávaszerdahely DN 800-as földgáz szállítóvezeték nyomvonalának építkezésénél végzett helyszíni szakfelügyelet során egy Árpád-kori település kis részlete került elő. A gépi munkálatok az igen sekélyen helyezkedő objektumokat szinte teljesen megsemmisítették. A feltárás ez év március 1-17 között zajlott, 1500 m² felületen és 12 objektum került elő.

A vizsgált nyomvonalszakasz É-i felében került elő az ásatás legkiemelkedőbb és legizgalmasabb jelensége. Egy félig földbe mélyített épület nyomát észleltük a metszetsfalban, kormos réteggel, melyben számos embercsont volt megfigyelhető. Az objektumnak ugyan a nyomvonalba eső része sajnálatos módon az árokásással teljesen megsemmisült, de a nagy mennyiségű emberi csont és kormos réteg alapján sikeresen tudtuk azonosítani a hányóban a kitermelt betöltést. Az épület foltjának tisztításakor két ezüstpénnz került elő, melyek közül az egyik egy ritkább lemezpénnz (*brakteáta*) volt. A CNH. I. 275-es érmet az újabb kutatások szerint IV. Béla (1235-1270) uralkodása alatt verték, így már ekkor kezdett körvonalazódni a jelenség lehetséges kora. A rábon-tás során egy eredetileg valószínűleg téglalap alapú, félig földbe mélyített épületnek egy nagyjából 110-

A csontok mellől egy finom kidolgozású, láncoscsüngős fülbevaló kettős piramis alakú töredéke került elő.

Szintén basonló helyzetben találtunk két különböző típusú üvegbevetéses aranygyűrűt. A ház padlóján, valószínűleg egy szövetbe csomagolva feküdt egy aranyveretes párta. A fejéket 34 préselt díszű aranyveret ékítette két hegyikristály és számos kis üveggyöngy társaságában.

DN 800-as földgáz szállítóvezeték nyomvonalának építkezésénél végzett helyszíni szakfelügyelet során egy Árpád-kori település kis részlete került elő.

Fotók: Sz.

Wilhelm Gábor

120 cm széles, 420 cm hosszú, in situ része bontakozott ki. Az objektumban több rétegben, rendszertelenül elhelyezkedve, igen nagy mennyiségű emberi vázrész került elő. A csontok csak ritkán feküdtek anatómiai rendben, egy részük összetört, számos darab égett állapotban volt. A csontok mellől számos összetört kerámia, egy vascsat és tucatnyi ezüstpénz is előkerült. Az épület döngölt padlója néhol vörösre volt égve, gyakran dokumentáltunk a betöltésben faszenes rögöket, rétegeket is, sőt néhány textil lenyomatos faszénderab is előkerült. A bontási munkálatokkal párhuzamosan megkezdtük a kitermelt föld átvizsgálását is, *Bacsikai István* műszeres kutató segítségével. Közel 50 m³ földet néztünk át ily módon, a lehető legnagyobb alapos-sággal. Innen is nagy mennyiségben kerültek elő emberi vázrészek és számos, a 12-13. századra jellemző összeálló kerámiatöredék, köztük egy bogrács és egy fenékbélyeges fazék darabjai is. Az épület in situ részének és a lokalizált hányónak a folyamatos műszeres átvizsgálása során számos vasszeg, vaskapocs és egyéb, nem beazonosítható vas tárgy, egy vaskulcs, egy vas zár alkatrészei, vödör vaspántjai, egy vassarkantyú, 5 különféle vascsat, egy kerek, rovátkolt díszű bronzcsat, két bronz karperec és 71 ezüst érme látott napvilágot, melyek többsége a fent említett CNH. I. 275 típushoz tartozott. Figyelemre méltó lelet a kevéssé urbanizált térségben egy pénzváltó mérleg három kisebb töredéke. Napvilágra került két köpös záródású ezüst karikaékszer, melyek közül ez egyik finom palmettás díszű. Igen érdekes kérdéseket vet fel a korabeli magyar fegyverzetben ismeretlen, közel 50 cm hosszú páncéltörő kopja, törött köpűjében famaradvánnyal. A feltárás legizgalmasabb tárgyai szerencsés módon az in situ helyzetben lévő házrészben voltak. A csontok mellől egy finom kidolgozású, láncoscsüngős fülbevaló kettős piramis alakú töredéke került elő. Szintén hasonló helyzetben találtunk két

különböző típusú üvegbetétes aranygyűrűt. A ház padlóján, valószínűleg egy szövetbe csomagolva feküdt egy aranyveretes pártá. A fejéket 34 préselt díszű aranyveret ékítette két hegyikristály és számos kis üvegyöngy társaságában. A bronzból és ezüsből készült zárótagon legalább kétféle textil lenyomata őrződött meg a korrózióban.

Az objektumban az előzetes kalkulációk szerint nagyjából 20 ember maradványa lehetett, döntően nők és gyerekek, de erre biztos választ csak a részletesebb antropológiai vizsgálatok után kaphatunk.

Az objektum és a benne található leletek, jelenségek különlegességét az adja, hogy mind a korszakra jellemző kincsleletekben található tárgyak (arany ékszerek, ezüst pénzek, pénzváltó mérleg), tehát a közvetett bizonyítékok, mind pedig az eddig előkerült közvetett bizonyítékokban előforduló, a hétköznapi életre utaló leletek is megtalálhatóak egy egységben. Ez számos új információval szolgál számunkra mind a korszak leletanyagának pontosításához, mind pedig a korabeli falusias településeken élő emberek életének, és anyagi jólétének az át gondolásához.

Az épület és a benne tartózkodó személyek minden bizonnyal az 1241-es mongol betörésnek eshettek áldozatul. Az újabb kutatások szerint Árpád-kori település mentén közvetlenül húzódik a Kiskunfélegyházi Kiskunhalással összekötő középkori út, melynek Árpád-kori meglétére is számos jel utal. Valószínűleg a pusztító csapatok is követhették ezeket a könnyen használható útvonalakat, és a feltűnő csapatok láttán rejthették el a korábban előkerült kincslelet. A házban fekvő vázak feldúlására vagy a túlélők visszatértekor, vagy talán az 1246 körül történt kun betelepülés során kerülhetett sor, melynek során a gazdag leleteket rejtő leégett épületet módszeresen átkutathatták. Szerencsére nem végeztek elég alapos munkát, így őrződhetett meg számunkra ez az igen értékes, kiemelkedő leletegyüttes.

Több korszakból származó településmaradványok Biatorbágy határában

MIKLÓSITY SZŐKE MIHÁLY

Az M1-es autópálya és az M0-ás autótút találkozásánál a Hosszúréti-patak mellett, Biatorbágy Törökbálinttal határos részén, az egykori Torbágy területén a 2007 őszén és 2008-ban folytatott régészeti feltárások célja a hatástanulmányban jelzett régészeti lelőhelyek azonosítása, kiterjedéseik meghatározása, a terület régészeti fedettségének leírása és a megelőző feltárás elvégzése volt.

A több lelőhelyként nyilvántartott területről lényegében az derült ki, hogy egyetlen, összefüggő, több régészeti korszakot magába foglaló nagyméretű lelőhely, amelynek egy részét (52 451 m²) egybenytva, egy másik részét (13 314 m²) pedig kutató-árkokkal lehetett megkutatni.

A lelőhely egyrétegű részét a bevett régészeti gyakorlat szerint régészeti tükörfelület képzése után objektumonként bontva és dokumentálva tártuk fel, a többretegű villaterületen pedig egy olyan szelvényhálót szerkesztettünk, amely fedte az egész területet, így objektív képet adott annak régészeti fedettségéről és tette lehetővé feltárását. A területen a neolitikumtól a középkorig terjedően található a különböző régészeti korszakok emlékei.

A neolitikum korából az érintett területen a legkorábbi a középső neolitikum időszakára (Kr.e. 6–5. évezred) datálható DVK (Dunántúli Vonaldíszes Kerámia kultúrája) telep, amely szálláshelyét – hasonlóan más korai földműves közösséghez – víz közelében választotta ki. A lelőhelyen feltárt településrészlet objektumainak egy része a kerámia leletanyag alapján a klasszikus DVK-fázison túlmutató úgynevezett kottafejes, illetve zselízi idősakra keltezhető, a korszakra jellemző festett kerámiával.

Kevés, mintegy húsz objektum tehető a rézkor idő-

szakára, ezek a középső rézkor ludanicei csoportjához tartoznak. Az objektumok az ásatási terület szélén helyezkedtek el, így elképzelhető, hogy az ásatás egy rézkori telep szélét érintette.

Nagyobb fedettséget találtunk a korabronzkor időszakától (Kr. u. 3. évezred közepe) kezdve. A Makókultúrához tartozó, szórt szerkezetű településrészlet számos objektumát, gödrét tártuk fel a lelőhelyen. Középső és késő bronzkori objektumok is találhatóak a lelőhelyen, de a területen a bronzkort a Makókultúra jellemzi.

A területen a legjellemzőbb korszak a római kor.

Az itt őslakos kelta eraviszkuszok települése összefüggő késő kelta telepet alkotva az M1-es autópálya felé eső, a törökbálinti horgásztavat tápláló Hosszúréti-patak partját képező lankán több száz méter hosszan terül el. Ennek a telepnek ez idáig csak egy részét sikerült feltárni, lekerékített sarkú téglalap alakú földbemélyített házaival, kemencéivel, tároló veremivel. A vélhetőleg veterántelepítéssel létrejött telep leletanyaga utal az őslakosság romanizációs folyamatára. A római berendezkedés kezdetét és a provincia-szervezést Claudius császár itt talált érmei jelzik.

A falu objektumain, házain túl egy pecsételt kerámiából álló sorozat emelendő ki, amely változatos motívumkincsével és mennyiségével tűnik ki.

A római kor legjelentősebb emléke egy villagazdaság. A kőépületeket részben a kora római bennszülött telep felhagyott házaira, területére építették.

Az épületeket már a késő római kortól kezdve jelentősen szétdúlták, köveit kitermelték, továbbá a szántás által nagyon erősen bolygatták. Az épületegyüttes visszabontott falain már a késő római újjáépítési periódust jelentő negyedik századi kavicsos járósíntek találhatóak. A jelentősen roncsolt jelenségek ellenére mintegy 25-30 padló-, vagy járósínt volt azonosítható, valamint közel 50 fal, falkiszédes, alapozásnyomot figyeltünk meg, így rekonstruálható az épületegyüttes alaprajza

A jelentősen roncsolt jelenségek ellenére mintegy 25-30 padló-, vagy járósínt volt azonosítható, valamint közel 50 fal, falkiszédes, alapozásnyomot figyeltünk meg, így rekonstruálható az épületegyüttes alaprajza

azonosítható, valamint közel 50 fal, falkiszedés, alapozásnyomot figyelhettünk meg, így rekonstruálható az épületegyüttes alaprajza, amely egy központi lakóépületből, a gazdaságot övező négyzetes kerítőfalból, valamint a kerítőfal belső oldalán és a főépület körül elhelyezkedő gazdasági épületekből (őrlőhelyiség, pince, műhelyek, istállók, személyzeti szállás) áll.

A gazdaság főépületének egy helyiségét padlófűtéssel, egy másikat falfűtéssel látták el, fűtőkamrája az épület hátsó falához csatlakozott. A tető lejtését légett omladéknak paticsmaradványai alapján lehetett meghatározni – e szerint egy itáliai mintára lapos, 14–15°-os lejtésű tetőről beszélhetünk. Egy oszloptörődék alapján bejárati portikusz feltételezhető. Ezen kívül néhány helyen, mintegy 2–3 m² nagyságú felületen, fehér alapon piros festésű stukkó- és falfestéstörödékek jelentkeztek.

Az épületről előzetesen annyit állapíthatunk meg, hogy legalább három fő építési periódust különíthető el; a feldolgozási munkálatok során vélhetően esetleges alperiódusok is azonosíthatóak lesznek.

A villa 2–3. századi főépületének hét helyisége azonosítható, korabeli átépítésekkel, áthelyezett falakkal, agyagpadlókkal. A falak egy részét kőkitermeléssel visszaszedték, egy részüknek több méteres hosszban alsó alapozási kősora, helyenként pedig mintegy 60–80 cm magas falmaradványa maradt meg. Gazdasági épületének több helyisége azonosítható, falaikat jelentős részben visszaszedték, vonalukat gyakran csak egy omladékos kősor jelzi, de itt is találhatók kősoros alapozási maradványok és több kősoros faltörődék.

Az egyik kisebb épület a többihez képest 45 fokkal eltérő tájolású volt. Kerámiaanyaga a második század első felére és az első századra tehető periódust mutat, azaz feltételezhető, hogy lényegében a villaépület markomann háborúk előtti periódusáról van szó.

A nagyszámú római építészeti emlék alapján valószínűsíthető, hogy a lelőhelyen nem csupán egy villagazdaság-majorság különböző épületeiről, hanem egy vicusról lehet szó. Ebben az esetben a terület illeszkedik az előző években kutatott szomszédos budaörsi és pátyi telepek sorába. Itt utalni kell a budaörsi telepen talált Terra mater oltárra, amely a pagus Herculis területén név szerint említ három vicust (vicus Teuto, vicus Bataionis, vicus Anartiorum), amelyek esetleg azonosíthatók az említett három teleppel.

A villagazdaság egy hatalmas tűzvészben semmisült meg, amelynek nyomait mindenütt megtaláltuk: a feltárás során átégett agyagfal-omladékok,

átégett padlók és a padlókra zuhant elszenesedett tetőgerendák nyomai kerültek elő.

A pusztulás, felégetés pontos ideje szerencsés módon két éremkincslet segítségével határozható meg. Pontosan egy év eltéréssel került elő a két, ezüstérmékből álló, elrejtése óta érintetlen éremkincs a villagazdaság területéről, 2007. november 6-án az első, majd az ásatások folytatásával 2008. november 3-án a második. A leleteket egymástól néhány méternyire rejtették el, a gazdaság egyik – a számos malomkő- és hombártörődék alapján gabonaőrlésre szolgáló – melléképületének belsejében, egy-egy fal tövébe ásva. Az érmeket – gondosan textilbe csomagolva – szürke agyagfazékban helyezték el. Az első lelet 247 darab, a második lelet 552 darab antoninianust tartalmazott. A külön-külön is kisebb vagyonnal felérő pénzmennyiséget az érmeiken látható császárportrék alapján viszonylag rövid, mintegy húsz év alatt gyűjtötték össze tulajdonosaik. A leletek érmei III. Gordianus császárral (238–244) indulnak, záróvereteik Gallienus császár (253–268) Kr. u. 260-ban vert érmei.

Az elrejtés oka minden bizonnyal az ebben az évben Pannonia provinciát ért, a Duna–Tisza közéről érkező szarmata roxlánok nagy erejű támadása volt. A 260-as év a Római Birodalom történetének egyik legsúlyosabb éve volt. Határait a különböző germán törzsektől kezdve a perzsákig egyidejűleg támadták a szomszédos népek, történetében példátlan módon perzsa fogságba esett a császár, Valerianus. Pannoniában Regalianus lázadása gyengítette a katonai erőket. Ez a helyzet tette lehetővé a Kárpát-medencébe keletről újonnan érkezett roxlánok számára, hogy a Dunán átkelve jelentősebb ellenállás nélkül pusztíthassák végig a provincia nagy részét. A vizsgált terület egészét jellemzi, hogy a villagazdasághoz és a vicushoz tartozó kerítőfalak, és a kerítőfalakhoz tartozó árokrendszerek hálózzák be. Az egymást derékszögben metsző árkok, falak rendszere (közel négyzetes háló) a római kori területkitűzés, centuriatio maradványa.

A kelta telep mellett több hektár nagyságú avar falu bontakozott ki, csoportokba rendezett négyzet alakú házakkal, egyik sarkukban kódarabokból épített kemencékkel, közöttük tároló-vermekkel és a közöttük húzóódó árokrendszerrel. A telep fő korszaka a Kr. u. 8–9 századra, a későavar periódusra keltezhető. Az avarok látszólag a még látszó és használható római területkitűzés árokrendszerébe települtek be, valamint használatba vették a villagazdaság még látható romjait is – a területről számos, ezt bizonyító avar kori objektum (ház, gödör, cölöplyuk) került elő. A telep jelentőségét növeli, hogy a korábbi években az ásatási terület szomszédságában az M0-ás autópálya szélesítését megelőző feltárások során egy 64 sírból álló, avar kori, soros temető-részlet került elő, valamint az M1-es autópálya és a 100-as sz. főút között mintegy 620 avar kori sírt tártak fel, vagyis itt együtt tanulmányozható a telep és a vélhetőleg hozzá tartozó temető.

A középkort néhány 13. századi kerámiát tartalmazó objektum képviseli, amelyek létét a hatástanulmány már jelezte, ennek a telepnek a nagy része azonban már kívül esett a feltárandó területen.

Összefoglalóan elmondható: Biatorbágy (Torbágy) és a szomszédos Törökbálint területe a középső neolitikum, a teljes bronzkor, vaskor – különösen a késő vaskor –, a négy évszázadot átölelő római császárkor és az azt követő népvándorlás-kor, valamint középkor folyamán egyaránt intenzíven lakott volt.

A leletek érmei III. Gordianus császárral (238–244) indulnak, záróvereteik Gallienus császár (253–268) Kr. u. 260-ban vert érmei.

A fotókat a szerző készítette

Malom az Angolparkban

– A tatai Jenő-malom kutatása

MARKÓ ÁGNES SAROLTA – SIMON ANNA – KOPPÁNY ANDRÁS

Ez év januárjában, farkasordító hidegben kezdtük meg a tatai Angolpark szélén álló Jenő-malom kutatását. A már jó néhány éve elhagyottan álló malom jelen állapotát leginkább Andrej Tarkovszkij filmjeinek képi világával írhatnánk le: omladozó tető, kitört ablakok, a szobákban a valaha volt mindennapok nyomai, a ház mögötti malomárokban szemétté vált tárgyak végtelen folyama. A filmekben azonban oly jellemző, és esetünkben nagyon is fontos víznek azonban nyomát sem lehetett találni, helyette csak a hó hullott hatalmas pelyhekben, lassanként eltakarva és megszépítve a malom környezetét.

A Tata város Önkormányzatának tulajdonában álló műemlék malom *Thúry László* régész által előkészített kutatását az X.Y.É. Építéstudió Kft. megbízásából a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat Épületkutatási Osztályának munkatársaiként végeztük. A mi feladatunk az álló épület falainak kutatása, szerkezeteinek és építési periódusainak vizsgálata volt, melyet szervesen egészített ki a tatai Kúny Domonkos Múzeum régésze, *Petényi Sándor* által az épület belső terében és a malomárok területén végzett régészeti ásás.

A malom műemléki helyreállítására a teljes Angolpark rehabilitációjára és hasznosítására irányuló projekt részeként kerül sor, az épületben a tatai vízimalomok történetét és technológiáját bemutató kiállítás nyílik majd. A helyreállítási tervet *B. Szabó Veronika* készítette.

A Jenő-malmot az 1775–1823 között kialakított Angolpark területén eredő Pokol-forrás vize hajtotta, amely mielőtt a Nagy-tóba ömlött volna, Malom-patak néven még más malmokat is működtetett. A malom történetét *Körmendi Géza* történész munkáiból ismerjük.

Az oklevelek tanúsága szerint Tatán már a 13. századtól működtek vízimalmok, a Jenő-malom azonban azok közé tartozik, melyeknek nem ismerjük középkori előzményét. Az egykereű, felücsapó malom a 18. század közepén, az Esterházy-birtoklás idején épült. Első bérlője után eredetileg Pék-malomnak nevezték, így találjuk meg egy, az 1830-as években készült térképen is. Az 1890-es években már Jenő-malomként találkozunk vele, akkoriban a Muraközy-család, majd 1900 és 1920 között Lampert Bálint bérelte az Esterházyaktól. Működésének utolsó időszakában négy alulcsapó vízikerekkel őrlött. 1920-ban elhanyagolt állapota miatt leállították. Az 1930-as évektől jéggyár működött benne, 1948-tól raktárként használták. 1949-ben a malmot hajtó Pokol-forrás is elapadt. Az államosítás után a vízmű tulajdonába került, legutóbb az Észak-dunántúli Regionális Vízmű szivattyúházaként működött,

amely a Pokol-forrás vizét hozta felszínre.

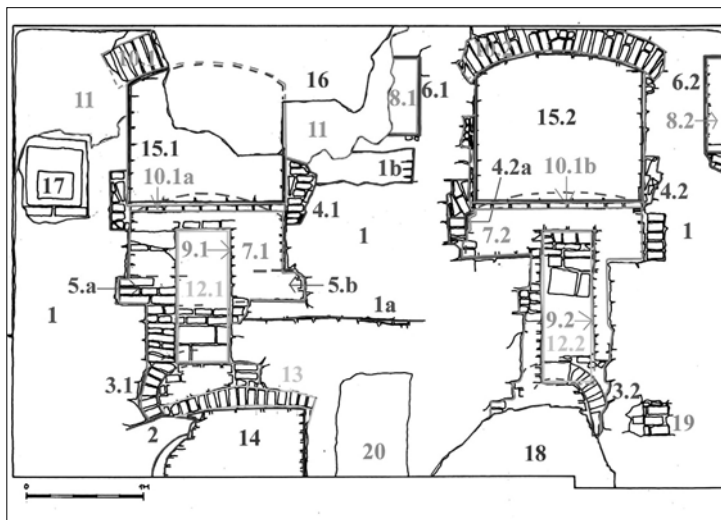
Az általunk végzett kutatás során megállapított építéstörténet – a fent leírt történeti adatokkal összhangban – két nagyobb periódusra, a malomként való működés időszakára és az azt követő új funkciók időszakára bontható. Sajnos a malomszerkezet átépítéseit a történeti adatok csekély mennyisége miatt nem tudjuk konkrét időpontokhoz, vagy bérlők személyéhez kötni.

A Jenő-malom megépülésekor négyzetes alaprajzú, nyeregtetővel fedett kőépület volt, délnyugati oldalán a malomárokkal. Osztatlan belső térben két-, legfeljebb háromtengelyes malomszerkezet működött. A malom egyik bejárata a malomárokkal ellentétes, északeleti oldalon nyílt, ezen a homlokzaton sikerült feltárnunk az eredeti ablaknyílásokat is. A délkeleti homlokzat e periódushoz tartozó ablakainak csak részletei maradtak meg, az oromfal és három kerek nyílása viszont épségben megőrződött. A korai malomépület északnyugati falán e periódusban két ablak és egy magas, nyújtott formájú, talán egy második, faszervezettel kialakított szintet is kiszolgáló ajtó nyílt. A korai periódushoz tartozó molnárlakás nyomai a falkutatás és a szondázó jellegű régészeti ásás során nem kerültek elő.

A malomszerkezet első nagy átépítésekor, a 18. század végén, 19. század elején a malomkerekek tengelyeit magasabbra helyezték, ezek részére új, téglából falazott nyílásokat alakítottak ki, majd ezekhez igazodva az ablakokat is átalakították. Ekkor nyithatták a délkeleti homlokzaton nyíló ajtót, mely biztosította a molnárnak a malomfő egyszerű megközelítését.

A 19. század elején, a malomszerkezet harmadik nagy átalakítása során újfent megemelték a tengelynyílásokat, és ezzel együtt ismét átalakították

A malombázis belső falsíkjának periodizált rajza

az ablakokat. Legkésőbb ebben az időszakban épült meg az épülethez északnyugatról csatlakozó a molnárlakás. A pitvarból, füstöskonyhából és lakoszobából, valamint egy, a malom felől nyíló kamrából állt. Az új épületrész miatt át kellett alakítani a korai épület nyílásrendszerét is. A lakrész felett, a padlástérben tárolóhelyként, és valószínűleg az inasok szállásaként is szolgáló teret hoztak létre. A molnárlakás megépítésekor készült a ma is álló barokk tetőszerkezet. A molnárlakást a 19. század folyamán kétszató lakrészszel bővítették.

Az ennél későbbi átalakítások már az épület történetének következő korszakához tartoznak. A malom leállása után, a jéggyár időszakában számottevő változások talán még nem történtek. A korai, egységes malomteret megosztó fal, az újonnan kialakított emeleti lakrész, a kis délkeleti toldalék és a számos modern ablak- és ajtónyílás már 20. század második felében, valószínűleg a vízmű működésének idején készült.

A falkutatáskor elsőként az épület alaprajzi rendszerét megvizsgálva, illetve a már roncsolt felületeken mutakozó jelenségeket megfigyelve, kisebb falkutató szondákat nyitottunk, majd az így feltárt jelenségek (falelválások, nyílásmaradványok, korábbi vakolatrétegek) alapján – a szükséges helyeken – nagyobb felületeket tártunk fel, vagy újabb kutatószondákat nyitottunk.

Szerencsénkre az épület malomárok felőli – tehát épp a korábbi malomszerkezetek nyomait őrző – homlokzatáról szinte teljes egészében lehullott már a vakolat, megkönnyítve ezzel a kutatást.

A belső térben falfelület teljes feltárára két helyen volt szükség. Ezek közül az egyik – nem meglepő módon – a legkorábbi épületrész malomárok felé eső fala volt, mely mellett hajdanában az őrlőszerkezet elhelyezkedett. A többszöri – általunk azonosított és ki tudja hány további – átépítés a falfelületen a jelenségek első látásra kusza összevisszaságát eredményezte, melyből csak hosszas vizsgálódás után bontakozott ki a malomszerkezet fenn leírt három egymást követő építési periódusa. Sajnos a teljes falfelület nem, csak annak déli kétharmada volt kutatható, ugyanis a malomtérből leválasztott lakrész kialakításakor az új ablaknyílással a falat jelentős mértékben roncsolták. Ezért az ide eső, harmadik tengely létezését csak feltételezni lehet.

A bonyolult, és minden esetben számos egyéni, az adott helyhez alkalmazkodó megoldást tartalmazó őrlőszerkezet kialakításának teljes megismeréséhez a falkutatás önmagában kevés adatot tudott szolgáltatni. A most folytatott, szondázó jellegű ásatás

kereteit azonban szétfeszítette volna a malomtér teljes felületű feltárása. A falkutatással érintett falfelület előterében régészeti ásatásra a vízmű időszakában készített vastag betonpadozat miatt nem volt lehetőség. A leválasztott lakrész területén nyitott kutatóárokban azonban előkerült az a téglafal, mely a tengelyek és az úgynevezett száraz kerék fogadására kialakított, padlószint alá mélyülő árok belső felét képezte. Erre a téglafalra támaszkodtak a tengelyek és a kőpadot tartó faszerkezet is.

A másik, majdnem teljes felületű feltárást igénylő falfelület az eredeti malomépület északnyugati falának az a szakasza, amely ma a 20. században kialakított, alig egy méter széles kis helyiségbe esik. Ezen a falon található az eredeti malomépület északnyugati zárófalán nyíló ajtó, melyet előbb megmagasítottak, majd fülkévé alakítottak, később teljesen befalaztak. Az ajtónyílás történetét a szomszédos füstöskonyhában, a fal átellenes síkján két helyiségben, és a padlástérben nyitott kutatószondák alapján rekonstruálhattuk. Ezen ajtó befalazásakor, tőle keletre nyitották a kamra és a malomtér közötti, szintén többször átépített, új átjárót.

Az épület belső tereiben nyitott második kutatóárok ennek a helyiségnek korábbi járószintjeit vizsgálta. Sikeresült megfigyelni egy téglapadló kisebb összefüggő szakaszát, mely szintben a később nyitott ajtóhoz igazodott, így az a molnárlakás padlóburkolatának tartható. Ez alatt egy korábbi járószint is előkerült, valamint további régészeti jelenségek, melyeket csak újabb régészeti feltárással értelmezhetnénk.

A kutatás eredményeinek rögzítésekor az egyértelműen modern technológiával készült falak kivételével minden falsíkról részletes leírást, fényképet és rajtot – részletes felmérést vagy manuálét – készítettünk. A felvett adatokat falsíkonként külön adatlapokon rögzítettük. Az adatlapok első része az adott helyiség funkciójának és szerkezeteinek leírását tartalmazza. Ezt követi az adott falsík jelenségeinek szöveges leírása. Az adatlap harmadik része a falsík értelmezett, periodizált rajzát valamint fotóját tartalmazza. Ha a falfelületről csak fénykép készült, azt értelmeztük, rajzi eszközökkel jelölve a jelenségeket, de ekkor minden esetben mellékeljük az eredeti fényképet is. Az adatlap negyedik része a lényegesebb jelenségek fotóit és a részletfotókat tartalmazza. A dokumentációhoz mellékeljük mindegyik, az adatlapokhoz felhasznált rajtot, M 1:20 vagy M 1:50 léptékben.

A helyreállítás végső koncepciója természetesen alapvetően a tervező elképzelései alapján, de a kutatás során szerzett tapasztalatokkal bővülve, a tervező és a kutatók közötti egyeztetéskor alakult ki.

A tervek szerint a modern toldalékok bontásával az épület visszanyeri 18-19. századi tömegét és megjelenését. A malom és a molnárlakás terei kiállítótérként szolgálnak majd, ahol a tatai malmok makettjei lesznek láthatóak. A malomárokban nemcsak, hogy ismét víz folyik majd, hanem meg is forgat egy, az eredeti tengelyek egyikének helyén megépített malomkereket és a hozzá tartozó szerkezetet, így mutatva be „teljes életnagyságban” az őrlés folyamatát.

Úgy gondoljuk, a tatai Jenő-malom kutatása is jó példa arra, mennyire szükség van a hagyományos értelemben vett – föld feletti álló épületrészeket érintő – falkutatás és a régészeti módszerek, azaz az ásatás együttes alkalmazására, függetlenül attól, hogy van-e, vagy ismert-e annak régészeti korszakban épült része vagy előzménye.

*A malom ÉK-i bomlokzata
Fotó: Koppány
András*

Árvíz – orkán

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal munkatársai az országra zúdult természeti csapások nyomán azonnal hozzáláttak a károk számbavételéhez. A lapzártáig beérkezett adatok, hírek mellett közöljük Paszternák István (Miskolci Iroda), Dobos Albert (Dél-alföldi Iroda), Gergely Zsolt (Műemlékek Nemzeti Gondnoksága) és a KÖH által összegyűjtött adatok kivonatát is a pusztításokról.

Paszternák István:

Döbbenettel és aggodalommal szemléltük a napról napra ijesztőbb híreket ár- és belvízről. Azt „már megszoktuk“, hogy a Sajó, a Hernád és a Bódva gyakrabban kiöntenek, de az idén minden eddigi csúcspontot meghaladva tetőztek. A rendesen éppen csak csörgedező patakok egyik óráról a másikra dübörgő folyamokká duzzadtak. Emiatt időben egyszerre és oly sok helyszínen támadt az ár- és a belvíz, hogy nem hogy felmérni, de egyáltalán követni is nehéz volt az eseményeket. A közlekedés még a megyeszékhelyen is szinte lehetetlenné vált, a városból kivezető utakat egytől egyig lezárták. Így igen nehéz szívvel vártuk az árapadást és addig is tettük, amit lehetett, segítettünk, akinek tudtunk. Többen az ideiglenes gátakon is dolgoztunk, miskolci vendégszobánkban pedig a védekezésben dolgozó, messzebbről érkezett önkénteseknek adtunk szállást.

Amikor megkezdődött a víz visszaszorulása, és már lehetségessé vált a helyszínek terepjáróval való megközelítése, végigjártuk az elmúlt napok katasztrófa-híreiben sűrűn emlegetett helyszíneket. Bár célunk elsősorban a műemlékek, régészeti lelőhelyek állapotának kárfelmérése volt, mégsem vonhattuk ki magunkat az ár hihetetlen pusztításának képei okozta sokk alól. Emberek ezrei kényszerültek elhagyni otthonukat, több száz ház semmisült meg. Mindenütt víz, sár, bűz, homokzsák-milliók kupacokban. Köztük holtfáradt tűzoltók, rendőrök és elcsigázott helybéliek... Reménykeltő volt az emberek összefogása, őszinte segíteni akarása, de találgattunk a szervezetlenség, a nihil, a kisstílusú nyereszkesedés és (az ilyenkor statáriumi érdemlő?) bűnözés jeleivel is. Csak ezúttal a képek nem Bangladesben készültek, hanem a mi kedves falvaikban, kisvárosainkban...

Ami a műemlékeket illeti, sokkal rosszabbra készültem fel. Súlyos károkat szenvedett, netán végveszélybe került épületről eddig nem szereztünk tudomást, bár még korántsem jutottunk el mindenhová. Számos védett épületet fenyegetett az ár- és belvíz, de közülük csak néhányat ért el a víz.

A megyében több helyről tudjuk, hogy a víz megközelítette a védett épületeket, pl. Sajóládon, Boldván és Dédestapolcsányban, néhány helyen a házakba is befolyt, például Monokon a Kossuth-házba. A hírekben gyakran szereplő edelényi L'Hullier-Coburg kastélyba betört a víz, a pince ma is áll a víz, és a közvetlen szomszédságában folyó Bódva jelentős apadásáig remény sincs a javulásra. (Helyben közkeletű fanyar humor szerint: "A tervezetnél hamarabb megvalósult a Kastélysziget-projekt"...). Ugyanakkor az éppen zajló felújításon dolgozó mérnökökkel folytatott bejáráson megállapíthattuk, hogy – legalábbis kívülről – a víz eddig nem okozott komolyabb károkat. A folyó túlszárnyán álló, szintén védett, középkori református templomot a víz körbefolyta, de nem érte el. Pár száz méterrel északra, a Borsodi Tájháza szintén a Bódva partján áll. Az áradás itt szintén megközelítette a népi műemlék udvari gazdasági épületeit, de attól szeren-

csére még biztonságos távolságban megállt...

A Bódva-völgyben feljebb haladva, Szendrőben – legnagyobb megdöbbenésemre – az a belvárosi kőhíd, amely ugyan alaposan átépítve, de szép kőbordáival legalábbis úgy 150-200 évesnek tűnt, beszakadt, és részben eltűnt... Pedig alig egy napja, éjjel, amikor zsákokat rakva a városban jártunk, még minden rendben volt vele... Így a Bódva-parton beljebb álló, védett r.k. templomot és Kékkfestő Házat csak gyalog tudtam megközelíteni, de szerencsére minden rendben találtam.

Nem járt ilyen szerencsével Szablyár Péter barátunk Tájháza Jósmafőn. Segítségkérő leveléből megtudhatuk, hogy a tíz körmével összekapart épülete épp csak hogy megmenekült, de hajópadlója a bezúduló víztől teljesen tönkrement, azt ki kell cserélni... Ugyanígy járt a Miskolc-felsőhámosi Kohászati Múzeum, ahol a szemtanúk szerint "gejzír tört föl" a múzeum földszinti parkettázatából. Ugyanakkor a Garadna-patak az újmassai őskohót is elöntötte, magas támfalai mögül a földet részben kimosta, néhány nagy követ is kimosva a támfalból. Az őskohó előtti teret ilyenkor elöntő sárlavina persze, most is menetrendszerűen megérkezett...

Felsőzsolca – lakóbázis volt

*A szendrői közúti híd – helye a megcsönnesedett Bódva fölött
Fotók: Paszternák István*

Mezőhegyes –
istálló
Fotó: Dobos
Albert

Dobos Albert mezőhegyesi telefonjelentése:

A június 18-án délben Mezőhegyesre törő orkányszerű vihar, hivatalos nevén szupercella pusztítását elsősorban a természet szenvedte meg. A vihar minden útjába kerülő veteményt letarolt és elpusztított a földeken, s a dió nagyságú jégeső megcsonkolta az évszázados platánokat is. A pusztítást a műemlékek is megszenvedték. Szerencse a szerencsétlenségben –, ha itt egyáltalán szerencséről beszélhetünk –, hogy az épületek csak a vihar vonulásának irányában érte kár (a homlokzatok sérültek, az ablakok betörték, a tetőket bontotta meg az orkán). Megsérült a fedeles lovarda és istálló, a Hotel Central, az ómezői ménesudvar és az 57-es major műemléki környezete. (A települést ért milliárdos kár ellenére a műemlékekben jóvátehetően, azaz helyre nem hozható kár nem esett.)

Gergely Zsolt írta Edelényből

A legutóbbi hetekben szinte minden árvízi hírbem szerepelt Edelény város neve. Már április 15-én megjósolták a vízügyi szakemberek, hogy az eddigi legnagyobb vízállás várható a közeli hetekben. Sajnos az előrejelzés igaznak bizonyult.

Május 18-án hajnalban az ár megbontotta a töltés homokzsák magasítását a kastély közvetlen közelében, és a kastély megközelíthetetlené vált autóval. Két nap alatt helyreállították a töltés magasításokat. Ekkor még nem érte el az árvíz a kastély közvetlen környezetét.

„Amit emberileg meg lehetett tenni, azt megtettük” nyilatkozta a polgármester. 400 000 homokzsákot helyeztek ki a töltésekre és a város házai elé. Június 4-én, a májusi árvízszintet is meghaladó tetőzés nyomá-

sát azonban már nem bírták ki a teljesen átázott töltések, és több helyen átszakadtak. A város jónéhány utcája víz alá került, emberek százait kellett kitelepíteni, számos ház vált lakhatatlanná.

A kastély szigeten víz alá került a különálló sírkápolna, a víz elérte a kastélyt, elborítva a belső udvarokat és a földszintes patkó-épületeket. A főépület pincéjében 1-1,5 m magasan áll a talajvíz. A gyalogoshíd támfalait teljesen elsodorta a város központja felől ömlő ár, és hatalmas kráter keletkezett a Bódvához vezető főút kastély felőli oldalán. Jelenleg a károk felmérése folyik. A nyugati szárny végén az elmúlt napokban új repedések jelentek meg. Folyamatos statikai állapotfigyelést rendelünk el.

A kastély tavaly ősszel megindult kiemelt uniós projektjének kivitelezési munkái teljesen leálltak. Több projektet vonatkozásában (például a Bódvá feletti új gyalogoshíd esetében) hatósági egyeztetés szükséges a mértékadó vízszintek megváltozása miatt.)

A következő hónapokban a döntéshozóknak határozniuk kellene: új, megerősített, magasabb gátakat építenek-e és/ vagy új víztározókat jelölnek-e ki.

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatalhoz beérkezett – korántsem teljes és végeleges adatok szerint – 103 műemléket mintegy 450 millió Ft. értékben ért kár. Megrongálódott 11 kastély és kúria; a legnagyobb pusztulás a téglási Dégenfeld-kastélyon esett, a vihar fákat döntött ki a parkban, az egyik az épületre dőlt, megsérült a fedés és a tetőszerkezet.

A kár tízmillióra tehető. – Megbontotta cserépfedést, megsérültek a héjazatok és nyílászárók 53 templomnál. A kár itt is igen nagy, előzetes számítás szerint a helyreállítás elérheti a 170 millió Ft-ot. Június végén még nem volt kárfelvétel – többek között – az abaújházi templomnál. Itt az épület közelében négy óriási földcsuszamlás keletkezett, a templom fala megrepedt s veszélybe került a régészetiileg védett földvár is. Legnagyobb pusztítást a hajduhadházi és téglási református templomok szenvedték el, a helyreállítás aligha úszható meg 40-40 millió Ft. alatt. 16 népi épület, (ház és pince) estében sem volt még mindenütt kárfelvétel, de az máris látszik, hogy a helyreállítás költségei meghaladják majd az 50 millió forintot. Győrújbaráton a tájház oldala dőlt ki. A pécsi Tettegy téren megsérültek a Szathmáry palotarom egyes falszakaszai, a falak szétnyíltak, itt sürgős beavatkozás szükséges. Ugyanez áll a budai Vár Csikós-udvar Karakas pasa tornya alatti területre, ahol az esőzések miatt a földpart beomlással fenyeget. Ipari műemléket is megrongált a vihar: Tátán a Bórgyár és a Vágóhíd kerítését és falait kell majd helyreállítani, Ómassán az Óskohót – az eddigi adatok szerint. ■

a ködben és vízben úszó edelényi kastély
Fotó Gergely Zsolt

Székelyföld táji öröksége

VÁRALLYAY RÉKA

Erdély: nekem sokáig a magashegyi túrák felhőtlen szabadság élményét és természetközelségét jelentette, no meg a Jókai regények mítikus helyszíneit. Később az őszi falut, az igazi vidéki életet számtalan színes képpel és illattal: aranyló kukoricacsövekkel „feldíszített” tornácokkal, út menti almafákkal, tapaszos falú házakkal, sáros utcákkal, szekerekkel, esti füstszaggal, párás, csendesedő mezőkkel. Aztán az építészet varázsát kastélyokkal és udvarházakkal, erődített templomokkal, megmentésre váró falvakkal...

Mindenkiben sajátos kép élhet a jó öreg Sylvanuson túli területről, azon belül is Székelyföldről, mely a természet és az ember alkotta környezet sajátos egysége, különleges szegmense magyar kultúránknak. Tavaly decemberben – ahogy arról az Örökség hasábjain is beszámoltunk – nagyszabású konferenciára került sor Csíkszeredában Székelyföld épített öröksége és a falukép-védelem lehetőségei kapcsán. A szakma és a politikum, a helyi és a magyarországi szakemberek közös akarata és törekvései erősítették meg a résztvevőket abban, hogy az értékmentés együttes erővel eredményre juthat.

Megfogalmazódott annak is az igénye, hogy fél évente újabb és újabb témákat járjunk körbe, egyrészt, hogy egymás tevékenységéről értesüljünk, másrészt, hogy közös stratégiát dolgozhassunk ki az egyre égetőbb örökségvédelmi problémák megoldására. Május 27-28-án, Csíkközváson Székelyföld táji öröksége címmel a budapesti Ars Topia Alapítvány és a csíkszeredai Transpagony Tájépítész Iroda főszervezésében, a megyei tanácsok és több helyi önkormányzat támogatásával valósult meg az a konferencia és kerekasztal-beszélgetés, mely újabb együttgondolkodásra hívta a résztvevőket.

A rendezvény apropóját a székelyföldi fürdő- és közösségépítő kaláka mozgalom 10 éves évfordulója adta, így kiemelt szerepet kapott a fürdők és a gyógyvizek helyzete. A konferencia felhívását – melyet idézek – *dr. Herczeg Ágnes* okleveles táj- és kertépítész, a Ars Topia és a Kós Károly Alapítvány kurátora, a Transpagony Tájépítész Iroda vezető tervezője fogalmazta meg:

„Székelyföld tája a benne élő közösségek és a természet változatos együttműködésével, kölcsönhatásával jött létre, az emberi tisztelet és szeretet által. Ezáltal vált a székelység tükörképévé. A tájban élő ember ismeri a lehetőségeit, tudja a mértéket, amivel a tájat használhatja és formálhatja, ám ez az egyensúly rendkívül érzékeny. Napjainkra az egyensúly megbomlott, a természettől elidegenedő ember már nem érez felelősséget a környezetéért, s mindaz, ami a több száz éves együttéléssel létrejött, ma pusztul. Tökéletes példák erre a borvízforrásokra épülő népi fürdők

A csíkközvási Sószejkfürdő

*Fotó:
Ars Topia
Alapítvány*

és a később kialakult polgári fürdők. Rendezvényünkkel szeretnénk felhívni a figyelmet Székelyföld egyedülálló természeti-, táji és építészeti értékeire: a vizekre és a népi gyógyfürdőkre. A döntés a mi kezünkben, közösségeink kezében van! Élünk a vizek adta gyógyerővel, a kialakult fürdőhelyekkel, avagy lemondunk róla?

Gondozzuk a tájat, vagy éppen nem törődünk vele, sőt károsítjuk és tönkretesszük?

E témának aktualitása több szempontból stratégiai kérdés Székelyföld számára:

- A székely kultúrtáj az európai kultúrtáj legépebben fennmaradt történeti tája, azonban nemcsak az építészeti értékek pusztulását, hanem a táji- és természeti értékek degradálódását is megfigyelhetjük, amely a turisztikai vonzerő csökkenésével is jár. Románia elsősk között írta alá az Európai Tájegyezményt, cselekvési program azonban nem épült ki ebből.

- A Kárpát-medence a világ egyik leggazdagabb területe forrásokban, vizekben. A víz századunkban elsődleges stratégiai kérdéssé vált, amelynek megszerzése politikai-gazdasági hatalmat jelent a jövőben.

- Ezen belül is Székelyföld fiatal vulkáni tája fajlagosan a legtöbb forrással rendelkezik, amelyre hagyományosan gazdag népi és polgári fürdőkultúra épült ki, mely napjainkra szinte teljesen az enyészeté vált.

- Ezt a folyamatot ismerte fel az általunk szervezett kaláka mozgalom, amely a civil szervezetek és a helyi önkormányzatok szervezésében folyik.

Az elmúlt 10 évben 18 kalákát szerveztünk meg, több ezer ember vett részt a közös munkában. Reméljük, a mozgalom tovább folytatódik, azonban szükség van a további lépéseken társadalmi szinten, közösen gondolkodni.

- Közösen kell felkészülni a gyógyturizmus adta lehetőségek kidolgozására.

- Szükség van teljes körű összefogásra. A konferencia ad teret, lehetőséget arra is, hogy a tudományos élet, a civil szervezetek, a települési és a megyei

önkormányzatok, valamint az illetékes minisztériumok képviselői – áttekintve a helyzetet –, megfogalmazzák a célkitűzéseket, teendőket.”

A szakmai előadások között helyet kaptak a magyarországi jó példák is – köztük kiemelten Balatonfüred fürdővárosának megújulása. A kalákák során felújított népi fürdők bemutatása mellett a balatonfüredihez hasonló fejlesztésre váró, a monarchia idején virágzó Borszék egykori fürdőtelepének rehabilitációs lehetőségeivel is több prezentáció foglalkozott. A székelyföldi táj helyzetét, az épített örökség és a táji örökség kapcsolatát, a helyi szabályozások lehetőségét és a tájépítészet elméleti kérdéseit is körbejárta a konferencia, többször visszatérve a jelenlegi romániai problémára: miszerint a tájépítész szakma a mai napig nem akkreditált, így hivatalosan „nem létezik” az országban. A helyzet javításán és a törvénymódosításon – a magyarországi tájépítésszakma közbenjárására – már dolgoznak a szakemberek, csakúgy, mint a marosvásárhelyi Sapientia Tudományegyetem keretein belül a magyar nyelvű tájépítészképzés beindításán. Mert hozzáértőkre és a szakma elismertségére egyaránt égető szüksége van Erdélynek!

A kalákában megújult népi fürdők kipróbálását pedig mindenkinek ajánlom! A kirándulás keretén belül meglátogattam csíkkozmási Sószejküldő és a kászonújfalusi Sószejküldő nem véletlenül gyógyító helyek. Egyrészt csodálatos természeti környezetben fekszenek, másrészt a kalákában felépített, a tájhoz illeszkedő simuló hidak, medencék, források, öltözőfülkék vagy fűzfapálmányok új értéket teremtettek. Hiszek abban, hogy mindez nemcsak formavilágunknak köszönhető, hanem annak a készülésüket meghatározó léleknek és szeretetnek is, mely a mai napig sugárzik belőlük. Reméljük, hogy minden helyszín karbantartása is megoldhatóvá válik – lelkes örökbefogadók által – a kaláka mozgalom pedig tovább élhet a Székelyföldön. Nemcsak a fürdők és nemcsak a táji vagy építészeti értékek megóvása, hanem a közösségek megmaradása és megújulása miatt is.

Barlangok csodálatos világa - az Aggteleki Nemzeti Park természeti kincsei megjelent a Szép Magyarország 2010/2-es lapszáma

Bolygónk egyik leggazdagabb föld alatti világát – világörökség! – a két ország területét behálózó hatalmas barlangrendszer, az Aggteleki- és a Szlovák-karszt kincseit mutatja be a Szép Magyarország legfrissebb száma. Aggtelek a barlangtúrák legváltozatosabb kínálatát nyújtja, van olyan szakasza, amelyik teljesen kiépített és kényelmes sétával járható, és van olyan is, amelyikben időnként derékig érő vízben kell haladni.

Aggtelek közvetlen környezetében – mind a magyar, mind a szlovák oldalon –, gazdag bőségben találhatóak művelődéstörténeti értékek és látnivalók. A középkori eredetű, festett gótikus templomok, bányászati emlékek, váromok mind a magyar történelem korai időszakának kiemelt jelentőségű emlékei.

Birkapörkölt – UNESCO módra

Az UNESCO tagállamai 2003-ban nemzetközi egyezményt írtak alá, amely egységes szellemű útmutatóként és jogi keretként szolgál a világ számára a szellemi kulturális örökség védelméhez. A Magyar Országgyűlés 2006-ban egy törvény megalkotásával biztosított megfelelő hátteret a szellemi örökségvédelem nemzeti rendszerének felépítéséhez, és e világméretű egyezményhez való aktív csatlakozáshoz.

NAGY ZOLTÁN

Két éve, amikor a Szellemi Kulturális Örökség Magyar Nemzeti Bizottsága megalakult, legfontosabb feladatának tartotta, hogy összeállítsa a szellemi kulturális örökség nemzeti jegyzékét, s ajánlja a kulturális kormányzatnak, hogy a nemzeti jegyzék mely elemeit jelölje *Az emberiség szellemi kulturális örökségének reprezentatív listájára*, illetve *A sürgős védelmet igénylő szellemi kulturális örökség listájára*. A bizottság elsőként a Népművészet Mestere díj kitüntetettjeinek tudását és tevékenységét, valamint a mohácsi busójárászt javasolta felvenni a szellemi kulturális örökség nemzeti jegyzékébe; az utóbbit „Az emberiség szellemi kulturális örökségének reprezentatív listájára” is.

A különböző állami és társadalmi szervezetek javaslatai alapján újabb és újabb javaslatok kerültek a bizottság elé. A Nemzeti Jegyzékbe javasolták a *karcagi birkapörköltöt* is. Az első hallásra talán szokatlan javaslat azonban egy, évszázados hagyományon alapuló, a közösséget összetartó szokásrendszert ismer el. A kunsági emberek őrzik és örökítik saját kultúrájukat, szokásaikat. Így van ez a táplálkozási kultúra területén is. Miután az Alföld legnagyobb állattartó körzete a Nagykunság volt, nem csoda, hogy a táplálkozásában a juhhús kiemelt helyet foglalt el. Karcagon sok család foglalkozott juhtenyésztéssel, még a városi házánál is tartottak birkát. Levéltári

adatok igazolják, hogy az 1960-as évek elején Karcag juhállománya 30 ezer körül mozgott.

A városban és környékén ennek az ételnek főzése annyira természetes, mint a víz mellett élőknek a halászlé. A családok generációkról generációkra, apákról fiukra örökítik át a pörkölt saját recept szerinti készítésének tudományát. A karcagi módi a Kunságon belül is igen archaikus főzési technikát jelent. A Nemzeti Jegyzék elemében szereplő „karcagi” jelző tehát nem elsősorban a helyszínt, hanem a főzési módot mutatja. A városban több olyan szervezet működik, amelyeknek feladata a birkafőzés tradíciójának megőrzése. Ilyen a Karcagi Birkafőzők Baráti Társasága is – mondja *Sinka István*. – Tagjai rendszeres szereplői az alföldi és dunántúli rendezvényeknek, sőt főztjük külföldön is megtalálható. Ezekre a nagy birkafőző versenyekre, amelyek közül a karcagi ma már országos hírű fesztivál, hét határból érkeznek a versenyzők és az érdeklődők. Karcagon minden évben nyár közepén, Péter-Pálkor van a nagy Karcagi Birkafőző Fesztivál, ilyenkor 170-200 *kasztrolyban* is rotyog a birkapörkölt. Az idén tizenkettedik alkalommal megrendezett ünnepségen, a hagyományokon alapuló tudás örökségét a Karcagon és környékén fellelhető juhászdinasztiák jelenléte is hitelesítette. Olyan családokról van szó, mint a juhászmesterséget generációkon keresztül folytató Kossuth díjas *Márki Elek*, aki az 1950-es évek tenyésztési eredményeiért kapta

Idősebb és ifjabb Csontos György Budapesten is bemutatták hogyan kell az igazi karcagi birkapörköltet főzni

a magas kitüntetést. Az idén felesége, *Piroska néni* képviselte a családot. Apáról fiúra szállt ez a tevékenység *Csontos György* familiájában is, akinek felmenői között több generációra visszavezethetően megtaláljuk a juhász őseket. Ezúttal *Csontosné Zsuzsa* asszony főztjét díjazták. Az említett családok mai leszármazottai állandó résztvevői a már ismertett karcagi és vidéki rendezvényeknek. Azt, hogy ez a fesztivál mennyire nem csak a jó ételről szól, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy minden évben más-más település mutatkozik be saját jellegzetességével, kulturális műsorával. 2008-ban például a Karcagról elszármazott kunok képviselőiben a vajdasági Bácskossuthfalva (Ó-Moravica) hozta el hagyományait. A Fesztivál versenyjellegű is. A szombati napon megrendezett vetélkedőn csak birkából készített ételt zsűriznek az országosan is ismert neves szakácsok és vendéglátóipari szakemberek. Ezen az eseményen csaknem 200-an főzték a nevezetes birkapörköltet. Ez ugyanennyi főzőedényt is jelent. Az is hagyomány, hogy még két azonos életkorú állatot sem raknak egy lábosba, még ha bele is férne egy edénybe.

Ott, ahol az ég összeér a földdel, vagyis a nagykun-sági határban –, amelyről még Mikszáth Kálmán, „Görbeország” nagy mesélője is azt mondaná, hogy: „az apamályi réten túl”, vagyis ahol már csak a pusztá nyújtózkodik bele a végtelennek tűnő Semmibe, – azaz éppen csak egy csatornányival innen, de a Tilalmason túl, a Hortobágy szélén volt egyszer egy őzes-kölesi gátórház. Volt, mert amikor a gátórség megszűnt, *Csontos Györgyék* megvették, tanyává alakították, s ha szabad lenne ilyen állítani, azt is mondhatnánk, hogy az a tanya ott, Karcag határában egyike a mind nagyobb világhírre törekvő karcagi birkapörkölt egyik központjának. Egyikének, mert Karcagon csaknem minden család fenntarthatná magának a jogot erre a címre, s nem is alaptalanul. Karcagon ugyanis talán nincs is ember, aki ne tudna az évszázadok alatt kialakult hagyományok alapján birkapörköltet főzni. Egy hivatalos (?) recept szerint attól karcagi a karcagi birkapörkölt, hogy „a sertésszírral kikent öntöttvas lábosba belerakjuk a falatkákra vágott búst – alulra a csontosabb részeket, a perzselt fejet, rá a színbúst, legfelülre a belsőségeket a máj kivételével – vegyítve a körmökkel és a pacallal. Ezután alágyújtunk és kb. negyedóráig nagy lángon pörköljük a búst víz hozzáadása nélkül. A hő hatására az összerándult húsrstok levét eresztenek, amelyben szinte készre főbető az étel. A párbuzamosan

Készül a nevezetes pörkölt

Fotók: Nagy Zoltán

zsírban dinsztelt vörösbagymát az örölpaprika nagyobb részével összekeverve félfővésben a húsrá tesszük, és óvatosan kavargatjuk. Előzetesen belebetjük a teljes húsmennyiséghez szánt só nagyobb hányadát is. A főzés befejezése előtt 20-25 perccel beletesszük a májat és az örölpaprikával szép színt adunk az ételnek. Ekkor már vizet is adunk hozzá. Közben, kíváncságot szerint száraz csöves erőspaprikával is ízesítjük és sózzuk”.

Igy van ez leírva majdnem minden, a nagykun-sági ízekkel foglalkozó könyvben. De valóban így tudja-e ezt mindenki Karcagon?

Csontos György helyben hagyja, de hozzáteszi:

- Na, a Fesztiválon azért a zsűri rangsorolja az elkészült pörköltet... Nem véletlenül van első, második és harmadik... Mindenki van valami öregektől örökölt titka, hogy ő hogyan készítse. Csontos György és felesége, meg fia, ifjabb Csontos György a családi hagyomány szerinti birkapörköltre esküsznek, ami majdnem ugyanolyan, mégis egészen más, mint a többi.

- Meddig megy vissza az emlékezet a családban?

- A nagyapám 91 éves volt, ő mesélte, náluk hogyan készült a pörkölt. Juhász volt, ő is több nemzedékre emlékezett vissza, amit tudott, azt az ő nagyapjától, meg a dédapjától tudta. A családban pásztorok, juhászok voltak a felmenők. A birkapörkölt készítésének tudományát mindenki az őseitől tanulta. Az ételek „alapanyagát” meg a kun-ságban hagyományos nagyállattartás kínálta. Birkapörköltet a kunok évszázadok óta családi szokások szerint főzik. A régi pásztorcsaládoknál minden nagyobb eseménykor – a születéstől a halálig – ez az ünnepi eledel.

Idősebb Csontos szerint mindenkinek megvan a maga sajátos módja, ahogyan készíti. - Mi juhászosan készíjtük a birkapörköltet...

- Az meg milyen?

Legegyszerűbben a juhászok főzték a birkát. Ezt a birkafőzést elevenítették föl a rendszerváltás után. Én is beneveztem a birkafőző versenyre, mentünk a múzeumkertbe, ott álltak már sorban a kasztrolyok, azok a nagy öntöttvas lábosok, amelyben a birkát főzték. Ez. olyan 40-45 literes edény, amibe belefér az egész birka. Leterítettük a kasztrolyt egy abroszszal, úgy vittük oda a húst. Jött a szervező, s aggodalmaskodott, hogy mi van Gyurikám, elkéstél, már mindenkinél ég a tűz, s te még a hagymát sem dinsztoltad meg, nem leszel készen délre. Mondom, ne törődj véle komám, én tudom, hány éves birkát vágtam le; mennyi idő kell hozzá. Amikor föltettük a vaslábra és alágyújtunk s levettük róla az abroszt, akkor látta a szervező, hogy mi nyersen karikázzuk rá a hagymát.

És a dinsztelés?

- Elronthatjuk az étel ízét, ha véletlenül túl ég a hagyma, ha nem üvegesre dinsztoljuk, hanem megszáritjuk, akkor már csak ilyen száraz „hagymafilé” úszkálna a zaft tetején. A régi pásztoember nem töltött azzal időt, hogy kavargatja az ételt, amíg el nem készül, hanem belerakott mindent, ami kell. Mi is így főzünk, ezt a főzési módot sokan tőlünk vették át. Még annak idején, amikor a térszben közgyűlés vagy valami nagy ünnepség volt, minket hívtak meg főzni. Ilyenkor öt-hat birkát kellett megfőzni, ez pedig öt-hat különböző életkorú jószágot jelent. Megfőni pedig mindnek egyszerre kellett. Ehhez már nagy tapasztalat, odafigyelés kell. A tudásban meg kell a folytonosság. Azt meg az utódok viszik tovább.

Ami Csontosokra is igaz. A nagyapá büszkén mutatja a képet, amelyen az unokák, igaz, nagyszülői felügyelettel, de már nyúzzák a birkát.

ACE – A régészet napjaink Európájában

Az Archaeology in Contemporary Europe (ACE) network: „Régészet napjaink Európájában: szakmai módszerek és társadalmi hasznosítás”, az Európai Bizottság támogatta Kultúra

2007-2012 program keretében megvalósuló együttműködési projekt. A programban a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (KÖH) 2007 óta vesz részt, ún. társult partnerként. Idén májusban az együttműködés Budapesten tartotta munkaértekezletét, illetve egy abhoz kapcsolódó „kerekasztal-beszélgetést”. A szakmai munka igazából a múlt év végén, illetve ebben az évben hozta meg első eredményeit, ezért aktuális most a program rövid bemutatása.

BOZÓKI ERNYEY KATALIN

Az ACE network célja a régészet fejlődésének elősegítése európai szinten, hangsúlyozva a tudományág kulturális, tudományos és gazdasági jelentőségét, valamint hasznát a nagyközönség számára. Az elmúlt évtizedekben a kontinensen az infrastrukturális és egyéb beruházási munkák számának gyors ütemű növekedésével a régészet különösen fontos szerepet kapott, amely egyben nagy kihívást is jelent a szakma számára. A földmunkával járó beruházások jelentős veszélyekkel fenyegetik a természetüknél fogva pusztuló, nem megújuló forrásokat, a régészeti emlékeket, – viszont a beruházásokhoz kapcsolódó feltárások lehetőséget is kínálnak arra, hogy bővíthessük a múltrol ismereteinket és elősegítsük a régészeti örökség fenntartható kezelését.

Az ACE network tagjai négy fő témakörhöz –, amelyeknek külön ütemezése és önálló célfeladatai vannak – kapcsolódóan végeznek kutatást és egyéb tevékenységeket, készítenek dokumentációt.

I. A Múlt kutatásának a jelentősége, II. A régészet gyakorlatának összehasonlító vizsgálata, III. Szakmagyakorlás a régészetben, IV. Társadalmi eredmények: a régészet megismertetése.

A hálózat 14 intézményből áll, s Franciaországból, Németországból, az Egyesült Királyságból, Olaszországból, Spanyolországból, Lengyelországból, Belgiumból, Görögországból, Hollandiából, Litvániából és Magyarországról vesznek részt benne régészeti szakszolgálatok, egyetemi tanszékek, kutatóintézetek és a kulturális élet egyéb szereplői.

A program koordinálását a párizsi székhelyű Nemzeti Megelőző Régészeti Kutató Intézet (Institut national de recherches archéologiques préventives, INRAP) végzi, munkáját az ACE operatív bizottság segíti, amelynek *Felipe Criado Boado* (LaPa, IEGPS-CSIC), *Friedrich Lüth* (RGK), *Julian Richards* (ADS), *Willem Willems* (Leideni Tudományegyetem) és *Jean-Paul Jacob* (INRAP), valamint két külső szakértő: *Jean-Paul Demoule* (Paris 1 Tudományegyetem) és *Predrag Novaković* (Ljubljani Tudományegyetem, és EAA) a tagjai.

Fotót a szerző készítette

A program honlapján további általános információk olvashatók: <http://www.ace-archaeology.eu/>
A KÖH által szervezett idei munkaértekezlet, illetve kérésünkre, az ehhez kapcsolódó „kerekasztal-beszélgetés” középpontjában a „III. Szakmagyakorlás a régészetben” c. témakör állt. Minden aktív partner, összesen 14 külföldi szervezet és az Európai Bizottság képviseltette magát az ülésen, így a hazai vendégekkel együtt 36 főt látott vendégül a Hivatal, ez volt az eddigi legnagyobb létszámú találkozó.

A III. témakörön belül két témáról esett szó bővebben: a régész fogalmának európai összehasonlításban, és az erre épülő, a régészet kvantitatív meghatározását elősegítő statisztikai adatgyűjtés. A régész „európai definíciójának” meghatározása során a partnerek beszámoltak arról, hogy saját országukban jogi, gyakorlati, társadalmi szempontból kit tekintenek régésznek. Az együttműködés ezen pontja nagyban támaszkodik a *Discovering the Archaeologists of Europe* c. Leonardo projekt eredményeire. (<http://www.discovering-archaeologists.eu>)
A második esetben az alábbi kérdésekre gyűjtött adatokat, vagy a felhasználható forrásokat mutatták be, eddigi tapasztalataikról számoltak be a résztvevők: feltáró intézmények száma, az ott dolgozó régészek száma, az intézmények pénzügyi forrásai, bevételei, kiadásai. Az adott évben feltárt területek (nm) az alábbi bontásban: belterület, külterület, próbaásatás, megelőző feltárás, tervezett ásatás. Publikációk száma, társadalmi események a régészethez kapcsolódóan. A résztvevők közötti beszélgetés során az egyik fő kérdés az volt, hogy milyen formában és mennyiségben lehet megbízható, európai szintű összehasonlításra és elemzésre alkalmas számadatokat kapni ezekre a kérdésekre. Jelenleg a III. témakör a leghangsúlyosabb közös munkája az együttműködésnek, amelyet a francia, spanyol és magyar fél koordinál. Az „Európai régészet külföldön” a másik majdnem minden partnert érintő közös munka, a programot a Leideni Tudományegyetem Régészeti Tanszéke irányítja. Előzetes eredményei az idei *European Association of Archaeologists* (EAA) hollandiai konferenciáján is elhangoznak majd, ahol az ACE programmal történő szoros együttműködésnek köszönhetően önálló szekciót is szentelnek a témának. További információ

található az alábbi címen: <http://www.e-a-a.org/>
Az ACE keretében egy-egy partner önálló tevékenységet is folytat, főként a könyvkiadás és konferenciaszervezés terén. Például, a Flamand Örökségvédelmi Intézet (VIOE) a régész munkáját népszerűsítő gyermekkönyv készítését kezdte el, az Adam Mickiewicz Tudományegyetem Órégészeti Intézete átfogó felmérést készít a lengyel régészet helyzetéről az aktuális jogi, intézményi, működési és pénzügyi keretek között, valamint könyvet készít Kelet-Közép-Európa régészeti örökségvédelméről. Az INRAP a *L'Archéologie Préventive en Afrique* c. könyv kiadását finanszírozta 2008-ban a program költségvetéséből.

A program során az alábbi témákkal kapcsolatban rendeztek már konferenciát: a zsidó kultúra és vallás emlékeinek régészete Franciaországban és Európában; a régészet és a társadalom; régészet a média szemével (irodalom, mozi, képregény stb.) – filmfesztivál és konferencia. A régészet és gazdasági krízis c. kerekasztal-beszélgetésnek tavalay az EAA konferencia egyik alszekciója adott helyet. Illetve az együttműködés több partnerintézménye részt vett 2008-ban a Tudomány Európai Városa c. tudományos fesztiválon és kiállításon Párizsban. Az alábbi két konferenciát idén ősszel, illetve jövő év májusában rendezik meg:

„Régészet és politika: aktuális problémák?” c. konferenciát 2010. október 27-én Bordeauxban rendezik meg. Az egy napos konferencia a XII. Nemzetközi Régészeti Filmfesztivál nyitó eseménye lesz. A szervezők az előadásra vonatkozó javaslatokat június 30-ig várják az alábbi címen: Kinéon (info@kineon.be). A fesztiválon a részvétel ingyenes, további információk ezen a címen olvashatók: <http://www.kineon.be>

„Európa születésének kezdete? A kora középkori migráció és kolonizáció kulturális és társadalmi dimenziói (5-8. század)” Brüsszel, 2011. május 17-19. A rendező a Flamand Örökségvédelmi Intézet (VIOE). Az első felhívás és jelentkezési lap az ACE honlapon megtalálható.

Az ACE együttműködésről további tájékoztatás kérhető a program honlapján megadott címeken.

ACE-KÖH koordináció
<http://www.ace-archaeology.eu/>

professional
practices &
public outreach

Kőfej, kőágy, kőbölcső.

TROGMAYER OTTÓ

Ha van vasfej (Verne: Keraban a vasfejű), van kockafej (Kocsis Sándor, becenevén „Kocka”), fafejűvel pedig bőven el vagyunk látva, miért ne lenne kőfej is? Van ám!

Történetem kezdete a hatvanas évek elejére nyúlik vissza, amikor a jugók és a románok vízierőművet építettek a Vaskapunál. (Zárójelben: minden Duna menti országnak van a Dunán erőműve, csak a mi bölcs parlamentünk szavazta le a vissza nem térő lehetőséget. Most se Duna, se áram, a fafejűek vasakarata győzött a józanok jóakarátán.) Mindkét ország régészeti felkészültek a felduzzasztott víztömeg pusztító hatására – ahogy nálunk is kb. ugyanekkor, Nagymaros ürügyén – és megpróbálták menteni a menthetőt. Hadra fogtak mindenkit, ha kellett kötéllel sorozták a több hónapos tábori életet nem vállalókat. Így történt, hogy nem messze az egykori Traianus hídtól feladatot kapott egykori kollégánk a belgrádi D.S. is. A különlegesen szép vidék, melynek neve Lepenski Vir mindjárt az Isten háta mögött fekszik, akkoriban csak öszvérháton, vagy különleges terepjáróval lehetett megközelelni. Ma már a Duna jobb partján futó Panoráma úton kényelmesen elérhető.

A vízparti teraszon tehát, ahol újkőkori telepnyomok voltak ásogattak, ásogattak, a sített pedig a vízbe hányták. Telték a napok, a hetek, míg egyszer az egyik munkás felkiáltott: - Mi a fene lehet ez? Egy kőfejet vett ki az apadó folyóból. Kitért az izgalom, rögtön érdekessé vált a munka, miután a leletet több hasonló követte.

A nagyvilág először a tekintélyes magazin az "Illustrated London News" hasábjain találkozott az újdonsággal, „A világ legrégebbi tervezett városa” alcímen. Azóta több polcot megtöltő könyv és közlemény jelent meg Lepenski Vir-ről, melyeket megpróbálok röviden összefoglalni.

A legelső réteg –, amelyet a Kr.e. 6-7. évezred hagyatékának tartanak – jellemzője, hogy nem ismerik sem a kerámiát sem a háziállatokat, de megőrizte különleges trapéz alakú építmények alapjait. Az alapok egyik vége ívelt, közepükön az építmény hosszában kövekkel szegélyezett – talán oltár –

benne áldozati állatok csontjaival, az oltár végénél pedig ember-szerű ősöket, isteneket megjelenítő figurák – stilizált kőfejekkel. Ez a réteg több szintre volt elkülöníthető, az építményi alapok több esetben fedték egymást. A fölöttük levő réteg már a termelő paraszti gazdálkodás emlékeit őrzi a Kr.e. 6. évezredből. Volt ott még más korszak hagyatéka is, közöttük népvándorlás-kori temető.

Számunkra a két alsó réteg fontos. Az említett képeslapban közölt alapokat a szerző házalapnak tartotta, ezek sora alkotta volna a tervezett várost. Ma már tudjuk, hogy az építmények nem egykorúak, tervezett településről szó sem lehet. Mára az is kezd bizonyossá válni, hogy nem is házak, mint ahogy sokan tudni vélik. Az épület szóval is nehéz kiegyezni, ha fedett helyiségre gondolunk.

A földém kialakítása ilyen formátumra ugyanis nagyon bonyolult feladat. Az ásató által feltételezett forma jócskán dilettáns elképzelés. Építészek mondhatják az alapformáról, „trapezoid, paralelloid, poligonoid, paranoid”. Azt hiszem, nem tévedek nagyot, ha azt állítom, egykori kultuszhelyek szegélyeit ásták ki.

Beszélyem másik sarokpontja a rétegben talált sírokat illeti. Régi mondás, „a föld alá nem esik be semmi”. Ha tehát emberi csontvázakra bukkannak, azoknak egykor először gödröt ástak, majd abba rejtették a halottat, s betemették. Ha nem temették volna be, a csontok nem maradtak volna anatómiai rendben. Ebből tudni lehet, hogy a csontok nem az építmények korából származnak. A kérdés azért is nagyon fontos, mert azt hiszik, hogy a jégkorszak utáni Európa őslakóira bukkantak. Ére mondják, hogy „fütyülője van a menyasszonynak.”

A építmények létrehozóinak maradványait nem lehetett az építmények fölött elhelyezni, a gödrök pedig nem mélyedtek az alapok alá.

Végső következtetés: minden igaz, csak nem úgy. Jégkorszak utáni korai generációk szentélyeire, eszközeire letek, az ő alkotásaik azok a különböző méretű plasztikák, melyeket kőfejeknek nevezek.

Tizenhat kérdőjellel írom, hogy a Duna bal partján, szemben a nevezetes lelőhellyel tízemeletnyi magas szikla tornyosul, melynek körvonala olyan, mint a Lepenski Vir lelőhely „házainak” kontúrja.

Vajon van összefüggés?

Részlet a helyreállított Divatcsarnok gyönyörű Lotz terméből

Fotó: KÖH

A műemlékileg helyreállított Budapest I., Iskola u. 13. számú ház

Fotó: Tahi Tóth Nándorné